

Bidrag til de afrikanske Agerbrugsredskabers Kulturhistorie.

Nogle Hakketyper i Belgisk Congo.

Af Carl Gunnar Feilberg.

Et vigtigt Led i den etnologiske Udforskning af Agerbrugets Oprindelse og Historie er Undersøgelsen af Agerbrugsredskabernes Former og disses Udbredelse. En ret vanskelig Opgave vil det blive at få Rede på Agerbrugshakkernes Historie. Det synes så nærliggende at tildanne Hakken i dens enklere Former af en kroget Gren, at agerbrugende Folk adskillige Steder kan have fået denne Idé. Hakkens Brug er så vidt udbredt og går så langt tilbage i Tiden, at det sikkert vil blive vanskeligt, om det overhovedet nogensinde lader sig gøre, at trænge ind i dette Redskabs ældste Historie. Arkæologiske Undersøgelser er vanskelige, idet Hakker af Træ let går til Grunde. På den anden Side er Hakken som et af de vigtigste Redskaber i Tropelandbruget og ved Svedjebruget, som det Redskab, hvoraf visse Plovformer mulig er opstået, af så almindelig Betydning, at Udredningen af dens Former og disses Udvikling er Uma-gen værd at forsøge.

I det følgende er det kun nogle Hakkeformer indenfor et begrænset Område i Afrika, der tages op til Undersøgelse. Men det drejer sig om en Egn, hvor Hakkebruget endnu står i fuldt Flor, og hvor man derfor har Mulighed for at komme Forholdene nær ind på Livet. Grundlaget for Undersøgelsen danner en Gennemgang af Agerbrugshakkerne i Musée du Congo Belge i Tervueren ved Bruxelles, som Museets Ledelse i Sommeren 1932 med stor Beredvillighed gav mig Tilladelse til, hvorfor jeg herved bringer min Tak. Af Museets ca. 140 Agerbrugshakker var de fleste forsynet med så udførlige Proveniensangivelser, at de lod sig benytte ved Undersøgelsen. De undersøgte Hakker lader sig efter Formen, navnlig Bladets Skæftning, dele i nogle få Hovedtyper. Vi begynder med at

gennemgå Typerne og deres Udbredelse i belgisk Congo. Foruden Materialet i Congomuseet har jeg mange Steder kunnet hente Oplysninger fra et Kort, H. Baumann i sin Afhandling „Die materielle Kultur der Azande und Mangbetu“ (Ltf. 16) har offentliggjort over Hakkeformernes Udbredelse i Mellemafrika. Kortet strækker sig over Egnene fra Victoria Søen i Øst til Guineabugten i Vest og medtager Dele af Sudan i Nord. Baumann bygger, navnlig for Cameroun's Vedkommende, på Materiale i Museum für Völkerkunde i Berlin, i øvrigt på Litteraturen.

I. Hakketyperne og deres geografiske Udbredelse.

Det karakteristiske for Hakker af *Type I* (Fig. 1—3) er, at *Bladet*, sædvanlig af Jærn, er *indstukket* ved Hjælp af en bagudrettet Forlængelse, en Negl, i den tykkeste Ende af *Skaftet*, en *nogenlunde lige Træstav*. Iøvrigt kan Bladet have mange Former. Dets Omrids kan være rundt, hjærteformet, smallere eller bredere skovldannet, trekantet med buet Underside o. s. v. Størrelsen er ret forskellig, fra under 0,10 m til over 0,20 m på hver Led. Store Blade er ofte styrket ved en ophøjet Midtribbe eller ved, at Bladets to Halvdele er forsat for hinanden. Også Træskaftet kan være tildannet på ret forskellig Måde, især selvfølgelig Hovedet. Missionspræst Pedersen, der arbejder under Brødremenighedens Mission i Tanganyika Territoriet, har fortalt mig, hvorledes Negeren omhyggeligt til Skaftets Hoved, hvor Bladets Negl skal føres igennem, udsøger et Sted, hvor Træet er vridvokset, hvor Årerne forløber knudret, så Neglen ikke river ud i Træet under Arbejdet. Sådanne vridvoksede Steder findes selvfølgelig især, hvor en Gren har haft en Sidegren. Skaftets Længde kan være fra under 0,30 m til over 1,00 m. Godt 70 Eksemplarer af denne Hakketype i Congomuseet tillader nogenlunde sikkert at bestemme dens Udbredelsesområde.

Som det fremgår af Kortet, forekommer denne Hakkeform i største Delen af belgisk Congo. Kun i visse nordlige Egne, Distrikterne Ubangi og Bas Uele samt tilstødende Områder, synes den at være fortrængt af *Type III*. Fra et stort centralt Område indenfor Congo-flodens nordlige Bue omfattende det meste af Distrikterne Lulonga og Équateur mangler jeg i mine Notater fra Congomuseets Samlinger helt Vidnesbyrd om, hvilke Hakkeformer der benyttes. Det er dog meget rimeligt, at *Type I* anvendes der. Jeg skal senere vende tilbage til Aarsagen til, at der i Museet ikke forekommer Agerbrugshakker fra dette Område.

Type I's Udbredelse er i Virkeligheden mere sammenhængende, end man får Indtryk af ved at betragte Kortet. Flere af Hullerne

udfyldes ved Eksemplarer, for hvilke Stedsangivelsen enten er vag eller spænder så vidt, at det er vanskeligt at anbringe en bestemt Signatur. Således angives eet Eksempel i al Almindelighed at være fra Nedre Congo. Nogle Eksemplarer med Proveniensiangivelsen „Territoriet Pama-Kasai“ er fra Bateke boende i Lufimi's Bassin. Fra Egnene længere mod Øst og Sydøst er et Eksempel mere ubestemt en „Kassai-Hakke“, to andre „Sankuru-Hakker“. Ved et Eksempel fra Kanda-Kanda oplyses, at Typen er udbredt i „hele Syd-Kasai“, hvilket må forstås om det gamle Lualaba-Kasai-Distrikt, som strækker sig til Congos Sydgrænse. Et Billede i Tidsskriftet Congo¹⁾ viser Type I hos Balunda i samme Område. Tre Stykker „Baluba-Hakker“ stammer sandsynligvis fra den Gruppe Balubaer, der bor Sydøst for Luluabourg, men kan mulig strække sig til den store Gruppe Balubaer ved Lualaba (Katanga). Ved et Eksempel fra Ponthierville er nævnt Stammerne Wasongola, Wagengele og Bakusu. Hvis det repræsenterer disse Stammer i hele deres Udbredelse, dækker det dermed et stort Areal i Øst-Congo. Eksemplaret fra Territoriet Akanyaru i Ruanda har Tilføjeisen „udbredt overalt“. Endelig svarer Eksemplaret fra Kilo Nordvest for Albert Søen til en Række Stammer Nordvest for denne Sø. Når man nu desuden tager i Betragtning, hvad der senere til Belysning af Hakketypernes Stilling i en større Sammenhæng skal meddeles om Type I's Udbredelse udenfor belgisk Kongo, tør det formodes, at denne Type er ret sammenhængende udbredt indenfor dets Grænser bortset fra de tidligere omtalte nordlige Egne, hvor Type III er dominerende, og mulig en Lakune i de centrale Egne.

Indenfor det vidtstrakte Område i Belgisk Congo, som Type I dækker, kan der ved Hjælp af små Forskelligheder, såvel i Bladets som Skaftets Udførelse, udskilles særlige Provinser.

I Vest og Syd er Hakkeblade af Type som Fig. 2 — trekantede med buet Underside, ofte forstærkede ved en ophøjet Midtribbe —

Nr. paa Kortet	Antal Eksemplarer	Stamme eller Lokalitet	Distrikt
1	1	Banana	Bas Congo
	1		” ”
4	2	Pama-Kasai, Lufimi	” ”
9	1	Lukenie	Lac Léopold II
6	1	N ^{lle} Anvers	Bangala
11	1	Bakuba	Kasai

¹⁾ Ltf. 33. S. 217.

meget udbredte. Omstående Liste over Eksemplarer af denne Type dokumenterer nærmere Udbredelsen.

Disse Hakkeblade er gennemgående ret store, 0,12—0,21 m brede og 0,09—0,20 m høje (Neglen ikke medregnet). En mindre og lidt anderledes formet Type af trekantede Blade findes mod Nordøst.

Nogle bredt skovlformede eller snarest skuffeformede Hakkeblade, med større Bredde end Højde sammenstilles på Grund af deres Proveniens naturligt med de store trekantede Hakkeblade. Bredden er fra 0,14 m til 0,19 m. Højden er om ved 0,10 m, i et Tilfælde godt 0,17 m. To Blade af denne Form er fra Nedre Congo, det ene fra Banana, det andet fra Cataracterne. Eet Eksemplar har Angivelsen „Sankuru“, og endnu eet må formodes ligeledes at være fra Sankuru.

De store hjerteformede Blade har en østlig Udbredelse. Fire stedfæstede fordeler sig således:

Nr. paa Kortet	Antal Eksemplarer	Stamme eller Lokalitet	Distrikt
19	1	Wabembe, Kabambare	Maniema
21	1	Baraka	Kivu
22	1	Uvira	„
23	1	Akanyaru	Ruanda

Endnu eet Eksemplar uden Proveniensangivelse, men med Benævnelsen „Isuka“, synes at være fra Ruanda. Bladene er 0,13—0,21 m brede, 0,16—0,20 m høje. At denne Type også forekommer i Syd-Congo, viser den tidligere omtalte²⁾ Afbildning af Hakker fra Balunda.

I det nordøstlige af belgisk Congo er ret store næsten kreds-runde Hakkeblade udbredt. Ved de følgende Eksemplarer er Bredden 0,11—0,18 m, Højden 0,11—0,19 m. Flere er forsynet med Midtribbe eller på anden Måde forstærket mod Omkrængning. Skafterne på disse Hakker er gennemgående ret lange, 0,57 til 0,83 m.

Nr. paa Kortet	Antal Eksemplarer	Stamme eller Lokalitet	Distrikt
27	2	Wallendu, Babira, Babema m.fl. Kilo	Ituri
28	2	Logo	Haut Uele
33	2	Bangba, Niangara	„ „
34	1	Madi	„ „

I de samme Egne hører små, mejselformede eller trekantede

²⁾ Lit. 33. S. 217.

Blade (Fig. 3) med mer eller mindre buet Æg hjemme. Gennemgående er Bredden ved Æggen 0,05—0,10 m, Højden (målt til det Sted, hvor Jærnet træder ind i Skaftet) 0,07—0,09 m. Skaftet er på Stykkerne fra Romée og Bari 0,70—0,80 m, ellers 0,31—0,58 m.

Nr. paa Kortet	Antal Eksemplarer	Stamme eller Lokalitet	Distrikt
16	3	Boyela, Moma	Équateur
25	1	Bakusu	Stanleyville
26	3	Romée	"
29	1	Bari	Haut Uele
30	1	Mombutu	" "
31	1	Mamvu	" "
32	1	Medje	" "

En Type af dels trapezformede dels nærmest trekantede Blade, snart med fire skarpe Hjørner, snart rundede foroven, men alle højere, end de er brede, synes særlig udbredt i belgisk Congos centrale Egne. Bredden ved Æggen går fra 0,07 til 0,15 m. Højden fra 0,12—0,20 m. Herhen hører:

Nr. paa Kortet	Antal Eksemplarer	Stamme eller Lokalitet	Distrikt
5	1	Baloie	Bangala
12	1	Baluba	Kasai?
14	3	Batetela, Lubefu	Sankuru
14 eller 15	2	Batetela	"
17	1	Wazimba	Maniema
18	1	Kasongo	"
20	1	Niembo	"

Det er vistnok vanskeligere at regne disse Blade for hørende til en udpræget Type end de tidligere nævnte. Et meget stort skovlformet Blad, 0,20 m bredt ved Kanten forned, 0,23 m højt (uden Neglen), fra Mombutu står dem nær. Ligeså Blade, der minder om vore hjemlige Spader fra Bangala, Nedre Congo, Kasai og Kabambare i Maniema. Blandt de sidst omtalte Typer af Hakkeblade spiller sikkert nyere europæiske Fabriksvarer eller Former lånt fra disse ind.

De længste *Skafter* anvendes i Øst, ganske særlig i Nordøst-Congo. En Hakke fra Ruanda har således et Skaft på 1,17 m Længde, og flere Skafter fra Nordøsthjørnet er 0,80 m og længere. Fra det centrale og vestlige Område opdriver man derimod vanskeligt et Skaft på 0,70 m Længde. De flere Gange omtalte Hakker fra Balunda på Billedet i „Congo“ har Skafter på ca. 1 m Længde. I øvrigt adskiller

Skafterne sig især fra hinanden ved den Måde, hvorpå Hovedet, den Ende, hvori Bladets Negl indføres, er udformet.

Meget udbredt i Congos vestlige og centralt-sydlig Dele er en Form for *Skaft* med en bagudrettet *Knop* (Fig. 2), der i nogle Tilfælde går over til en længere Hage (den kort afskårne Gren af den Tveje, der er benyttet til Skaft). Bladets Negl er fra Skaftets Underside ført op enten i selve Knoppen eller lige bag ved denne. Skaft

Nr. paa Kortet	Antal Eksemplarer	Stamme eller Lokalitet	Distrikt
1	1	Banana	Bas Congo
2	1	Région Maritime	"
3	1	Cataractes	"
10	1	Badinga, Madina	Kasai
	1		"
11	1	Bakuba	"
12	2	Baluba	"
14 eller 15	1	Batetela	Sankuru
16	3	Boyela, Moma	Équateur

Typen genkendes også på en hos Wissman³⁾ afbildet Hakke fra Baluba.

Nær beslægtet med disse Skafttyper er 2 Eksemplarer fra Bangala, hvor Skaftet fortil afsluttes med en Cylinder, som står på tværs af dets Længderetning. I denne er så Hakkebladets Negl ført op. I det hele er der i Vest- og Syd-Congo, de Egne, hvor Billedskærererkunsten i det hele står højest, anvendt mest Flid på at tilskære Skafterne smukt om omhyggeligt.

Over store Dele af Congo, dog navnlig i Øst og Nordøst, anvendes Skafter med et *kugle- eller knudeformet Hoved*, således:

Nr. paa Kortet	Antal Eksemplarer	Stamme eller Lokalitet	Distrikt
9		Lac Léopold II, Lukenie	Lac Léopold II
13	1	Kanda Kanda	Lomami
14	2	Lubefu	Sankuru
	1		"
18	1	Kasongo	Maniema
19	1	Wabembe	Kivu
21	1	Baraka	"
23	1	Akanyaru	Ruanda
24	1	Ponthierville	Stanleyville
28	2	Logo	Haut Uele
30	2	Mombutu	" "
34	1	Madi	" "

³⁾ Ltf. 69. S. 277. No. 3.

Også Hakkerne fra Balunda har denne Form for Skafthoved.

Et lignende kølleformigt Skaft med mere *sammentrykt Hoved* (Fig. 3) synes udelukkende forbeholdt østlige og nordøstlige Egne.

Nr. paa Kortet	Antal Eksemplarer	Stamme eller Lokalitet	Distrikt
17	1	Wazimba	Maniema
19	2	Wabembe, Bango Bango. Kabambare	"
20	1	Niembo	"
27	2	Wallendu, Bahira, Bahema m.fl. Kilo	Ituri
30	1	Mombutu	Haut Uele
31	2	Mamvu	" "
33	3	Bangba, Niangara	" "

I Resumé af det foregående kan man sige: Efter den lokale Fordeling af de fremdragne små Forskelligheder i Hakernes Udførelse kan man inddele Hakketype I's Område i belgisk Congo i to Provinser. Et *vestligt og centralt-sydligt Område*, som sender Tunger mod Nord til Bangala, mod Øst til Maniema og i Syd i hvert Fald strækker sig til Sydgrænsen for den nuværende Provins Kasai, er karakteriseret ved det store trekantede Hakkeblad med buet Underkant, det brede skuffeformede Hakkeblad samt en bagudrettet Knop eller Tap på Skaftets Hoved. I det hele er Tilbøjeligheden til at tilhugge Skaftet smukt størst i dette Område. Også de høje trapezformede Blade samt de spadelignende Blade hører hovedsagelig hjemme i denne Provins. Den anden Provins omfatter *den østlige og nordøstlige Del af belgisk Congo*. Udpræget nordøstlig Udbredelse har det kredsrunde og det lille mejselformet-trekantede Hakkeblad samt Skaftet med sammentrykt Hoved. Det ejendommelige hjerteformede Blad har hovedsagelig østlig Udbredelse, men griber over i den første Provins.

Det må på Forhånd ligge nær at give Skaftets Hoved Kugle- eller Knudeform. Denne Form for Skafthoved er da også vidt udbredt i belgisk Congo. Dog må Tyngdepunktet i Udbredelsen siges at ligge i Øst. Her er Skafterne gennemgående også længst.

På *Hakketype II* (Fig. 7 og 8) er *Skaftet en Tveje*, tilhugget med en kort og en lang Gren. Den lange Gren, 0,39—0,61 m, tjener som Skaft. *Bladet* er aflangt, enten af hårdt Træ eller af Jærn. Det er *bundet til Ydersiden* af den korte Gren med Rotang (Calamus) eller lignende, som på et Stykke er vundet om Bladet og den korte Gren, ved Tvejens Vinkel tillige om Skaftet. Træbladene er således påbundet, at de med begge Ender rager udenfor Grenen. Jærnbladene

er rendelformigt krummede og har Omrids som en gennemskåren langagtig Klokke. Proveniensen er meget tydelig angivet for de Hakker af Type II, der findes i Congomuseet. Følgende Hakker har Træblad:

Nr. paa Kortet	Antal Eksemplarer	Stamme eller Lokalitet	Distrikt
35	5	Batetela, Katako Kombe	Sankuru
37	2	Batetela, Busonge, Lubefu	„
	1	Batetela	„
Jernblad følgende:			
	1		Kasai, Sankuru
36	3	Mellem Lunia og Lomami	Sankuru
38	1	Bakusu, Kindu	Maniema

Ved det Eksempel, der kun har Proveniensangivelsen „Batetela“, er udtrykkeligt bemærket „sjælden“. Det er indgået til Congomuseet 1913. De andre Batetela-Hakker er ifølge deres Museumsnummer indgået før. Som man ser, stammer Congomuseets Hakker af denne Type fra et meget begrænset Område. Dette ligger ved den ækvatoriale Regnskoves Sydgrænse, og denne har endnu stor Udbredelse indenfor det. Vahls Kort⁴⁾ sætter ganske vist denne Grænse nordligere end Katako Kombe, men det fremgår af Teksten, at Regnskovens Udbredelse på Flodsletter og andre fugtige Steder går langt sydligere. Viaene og Bernard⁵⁾ lader Regnskovens Sydgrænse gå Syd om Posterne Tshofa og Buli, der begge ligger Syd for Distriktet Maniemas Sydgrænse. Efter disse Forfattere må den da også gå Syd om de Egne, hvor Type II findes. Oplysninger ved tre af Hakkerne fra Katako Kombe angiver måske, at de benyttes både i Skov og Savanne, „tant en forêt qu'en plaine“.

Det er sandsynligt, at det også er Type II, der omtales fra Mongelima i det udprægede Regnskovsområde ved Aruwimi⁶⁾. Her benyttes sædvanlig en Hakke med Jærnblad. „Dette erstattes en sjælden Gang med et Bræt af meget hårdt Træ, fæstet til Skaftet ved en Ombinding med flettede Fibre eller Rotang“. Baumann tager dette som Bevis for, at Type II forekommer her, men helt sikkert er dette ikke; thi det fremgaar ikke med fuld Tydelighed af Teksten, at Skaftet er knæbøjet. Fra Egnen ved Poko, ca. en Breddegrad nordligere, har Mission Huteran hjembragt en Spade med svært Skaft og påbundet Træblad, som findes i Congomuseet.

To Ting må fremhæves som særlig karakteristiske for *Hakketype*

⁴⁾ Ltf. 64. III. S. 448.

⁵⁾ Ltf. 66. S. 1028.

⁶⁾ Ltf. 36. S. 356.

III (Fig. 5): 1) *Bladet*, der er af Jærn, er foroven forsynet med en *Manchet eller Dolle*, hvormed det befastes til *Skaftet*. 2) Dette er som ved Type II en *Tveje* med en kort og en lang Gren. Bladet anbringes på den korte Gren, mens den lange holdes i Hånden. Hakkerne er gennemgående middelstore. Skaftets Længde 0,36—0,54 m. Bladet kan variere noget i Form; det kan være trekantet med buet Underkant, skuffeformet o. s. v. Nogle Blade er meget små, kun 0,03 m lange (bortset fra Dølien). Den sædvanlige Længde er dog godt 0,10 m.

Da Type III ikke skal være Hovedgenstand for nærværende Undersøgelse, går jeg kun flygtigt ind på dens Udbredelse. Jeg har i Congomuseet haft Lejlighed til at gøre Bekendtskab med ca. 40 Eksemplarer af Typen. Stedsbestemmelsen har voldt betydelig større Vanskelighed ved disse Hakker end ved de 2 andre Typer, da den i mange Tilfælde gælder små Lokalteter, som vanskeligt lader sig identificere på de Kort, jeg har haft Adgang til at benytte. Hovedtrækkene for Type III's Udbredelse er dog allerede angivet derved, at en stor Del af Eksemplarerne er hjembragt af Mission Huterau til Itimbiri—Uele—Ubangi. Som man vil se af Kortet er det i det nordligste Congo ved disse Floder, at Typen har sin Udbredelse. Ved Type III's Østgrænse er både denne og Type I særlig rigeligt repræsenteret i Congomuseet, hvilket væsentlig skyldes Mission Huterau. Hos Stammen Madi (A-madi) synes begge Typer at være i Brug. Angivelser som „Houe Zande“ og flere lidt uklare Antydninger af Lokalteter ved en Række Hakker synes at sikre Typens Udbredelse i Azande-Området N. f. Uele.

Baumann har på sit Kort Signatur for Type III i Egnene Syd for Uele. Hans Angivelser her støtter sig dels på Hakker i Berlinermuseet, dels på Litteratur, især Czekanowski: „Forschungen im Nil-Congo-Zwischenseengebiet“ I og IV, som jeg desværre kun delvis har haft Adgang til. Baumanns Kort og Tabel stemmer i denne Egn i det væsentlige overens med vore Angivelser. Hos Momvu, hvor vi kun har Type I, har Baumann både denne og Type III. I det tomme Område på vort Kort Nord for Aruwimi har Baumann Type III alene hos Mangbetu, Type I alene hos Badio, begge Typer hos Balika.

Også hos Frobenius⁷⁾ findes et Kort over Type III's Udbredelse, efter hvilket den i Hovedsagen kun findes i Nordkongo. Desuden har han Signatur for den ved Ubangis og Congos Sammenløb i Distrikterne Lac Léopold II og Équateur, hvor Baumann helt mangler Angivelser, og hvor vort Kort i Nærheden har Signatur for Type I.

⁷⁾ Lit. 27. Hefte 3. Blad 17. No. 5.

Da Frobenius' Kort ikke er nærmere dokumenteret, lader Sagen sig ikke forfølge.

Type IV (Fig. 6) er fremstillet af *eet Stykke Træ*, en Tveje, hvis tyndeste og længste Gren (0,51 m) udgør Skaftet, mens den korte (0,36 m) og brede, rendiformigt tildannede Gren udgør Bladet. Af denne findes i Congomuseet kun eet Eksempel, som stammer fra Katako Kombe og angives at være benyttet af Batetela og Ahamba, de samme Stammer, hos hvilke *Type II* især benyttes.

Også af *Hakketype V* (Fig. 4) har jeg i Congomuseet kun seet eet Eksempel. *Skaftet* er her igen *en Tveje*. Den ene Gren, Skaftet, er 0,34 m, mens den anden er ganske kort, 0,13 m. *Bladet*, der er af Jærn, buet-trekantet, er *med en Negl fort ind i Enden af den korte Gren*. Proveniensangivelsen er „Kasaihakke“ uden mere speciel Stedsbestemmelse. I visse Henseender kan denne Hakke siges at slutte sig til de Former af *Type I*, som er hyppige i disse Egne. Bladet minder om de trekantede Blade med buet Æg, som er udbredt her. Skaftet er i Stil med de førømtalte Skafter med bagudrettet Tap ved Hovedet, blot er Tappen her vendt om og Bladet drevet ind i den. Det vil derfor næppe være påkrævet at behandle *Type V* som en selvstændig Form.

II. Agerbruget og Hakkernes Anvendelse.

Det første Spørgsmål, der rejser sig, er, om Udbredelsen af de nævnte Hakketyper har nogen Sammenhæng med de fysisk-geografiske Forhold. Det er derfor nødvendigt at give et Rids af Naturforholdene og Agerbruget i de pågældende Egne.

Som bekendt skærer Ækvator gennem den nordlige Halvdel af belgisk Congo, 2 Breddegrader Syd for den nordligste Del af Congo-flodens Bue. Den tropiske Regnskoves Region strækker sig i et næsten sammenhængende Bælte 4° i Nord og Syd fra Ækvator. Her mangler Tørtid enten helt, eller den varer kun få Måneder. I den høje Varme og den store Fugtighed vælger Plantevæksten frem som under intet andet Himmelstrøg. I Nærheden af de store Søer ved Congos Østgrænse hører den sammenhængende Regnskov op. Den findes kun pletvis V. f. Victoria Søen, men samler sig igen i et større Område ved NV.-Kysten af denne Sø. Uden for det egentlige Regnskovbælte, hvor Tørtiden bliver mere fremtrædende, findes endnu Regnskov på særlig begunstigede Steder som Flodsletter, således ved Kasai og dens Bifloder. I øvrigt breder den tropiske Savanne sig med sine vidtstrakte Græsarealer. På fugtigere Steder går den over i løvfældende Skove, på de tørreste i Tjørnekrat⁸⁾.

⁸⁾ Ltf. 64. III. S. 447 f. 601 f.

Listerne over Planter, som dyrkes af de indfødte, er temmelig righoldige. I Regnskoven og tilstødende Områder dyrkes Maniok (*Manihot utilissima*), Banan (især *Musa paradisiaca*), Oliepalmen (*Elaeis guineensis*), Bataten (*Ipomoea batatas*), mens Hirsearterne holder sig til Savannen. Vigtigst af de sidste er Durra (*Andropogon sorghum*). Den kræver en tør og hed Periode for at modnes. Hirse forekommer i belgisk Congo mod Nord ved Uele, i Egnene Syd for ca. 4° sydlig Bredde og i Højlandet ved Østgrænsen. I Savannen hører også Jordnødden (*Arachis*) hjemme. Majs findes både i Urskov og Savanne. Endvidere dyrkes: Yams (*Dioscorea*), Taro (*Colocasia*), Tobak, Ris, Sukkerrør, Ærter, Bønner⁹⁾.

Nogle ganske få af disse Planter er imidlertid fremherskende i Dyrkningen. Vanderyst¹⁰⁾, der er særlig kendt med Forholdene i Nedre- og Mellem-Congo samt i Kasai-Bassinet, fremhæver i sin Skildring af Agerbruget hos Vest-Bantuerne, at dette er næsten ens hos mange af disse Stammer, skønt de for største Delen ikke har været i Berøring med hinanden i Århundreder. Dyrkningssystemet er baseret på et lille Antal Planter, som dyrkes i stor Stil („de grande culture“), de fleste med meget stort Foldudbytte og særlig godt tilpasset til Jordbund og Klima. I Regnskavsregionen er Maniok den vigtigste Plante, dernæst kommer Banan og næsten overalt noget Majs. De fleste af de Planter, der nu dyrkes i Congo, er indførte, nogle endog i relativt ny Tid. Majs, Maniok, Batat, Jordnød (*Arachis hypogaea*), den alm. Bønne (*Phaseolus vulgaris*) og Tobak stammer fra Amerika. Banan og Taro menes at være indkommet fra Asien. Det er uvist, hvorvidt Durra har sit Hjem i Asien eller Afrika. Kun nogle få af de dyrkede Planter — Yams, Oliepalmen — kan formodes at være oprindelig afrikanske. Det Agerbrug, der dreves i Congo for blot 400 År siden, har da været forskelligt fra det nuværende, og det er muligt, at A. Haberlandt har Ret i sin Formodning¹¹⁾, at den faste Bebyggelse og Rydningen af den vestafrikanske Urskov, bortset fra mere åbne Strækninger, har fundet relativt sent Sted.

Arbejdet med Jordens Dyrkning fordeles i Congo sædvanlig således mellem Kønnene, at Mændene foretager det grove Rydningsarbejde, mens Kvinderne, der i nogle Tilfælde også hjælper med ved dette, overtager Resten: Udplantning af Stiklinger, Lugning o. s. v. Nogle Undtagelser findes der dog, hvor Mændene tager mere Del i Arbejdet, således ifølge Baumann¹²⁾ hos Bongo, Mongelima og ved

⁹⁾ Ltf. 16. S. 41 ff. S. 94 f.; 11. S. 57 ff.; 60. S. 101 ff.

¹⁰⁾ Ltf. 65. S. 332.

¹¹⁾ Ltf. 18. S. 451 f.

¹²⁾ Ltf. 17.

Østgrænsen. Hos Momvu i Nordøsthjørnet synes Kvinderne at være helt udelukkede fra Markarbejdet¹³). Dokumenterne vedrørende Hakkerne i Congomuseet meddeler i mange Tilfælde, at Hakken er specielt Kvinderedskab, kun ved den Hakke fra Kanda-Kanda, der angives benyttet over hele Syd-Kasai, står „anvendt til Markarbejde af Kvinder og Mænd“, hvilket fra anden Side synes bekræftet gennem en Signatur på Baumanns Kort¹⁴). Ved nogle Hakker fra Batetela bemærkes: „De unge Kvinder hos Batetelaerne, som betjener sig af dem (Hakkerne) med stor Duelighed, er meget ansete og Medgiften („la dot“, Brudgommens Gave til Svigerfaderen?) øges ved dette Forhold; thi det er et Tegn på, at de har Gåpå-Mod og forstår at bearbejde Jorden“.

Rydningen af Jorden er et strengt Arbejde, ikke mindst i Regnskoven. Negeren må her med ganske primitive Redskaber — en Økse med et smalt Blad, en Kniv — fælde en Skov, saa tæt som eller tættere end vore mest frodige europæiske Skove. Til Slut benyttes Ilden som Rydningsmiddel. For Eksempel får man Bugt med de store Stammer ved at undergrave dem, samle Kvas om dem og stikke Ild på. Den største Del af Congos Jordbund, især Øvre-Congos, er Sand eller Laterit, oftest med temmelig grove Enkeltkorn. Når denne Jord ryddes og bearbejdes, bliver den meget let gennemtrængelig for Luft og Vand. I den høje Temperatur og under den stærke Udluftning er Jordbundsbakterierne meget aktive. Humusen ødelægges, og de opløselige Stoffer udvaskes hurtigt. Da de indfødte ikke gøder, udtømmes Jorden i Løbet af få År for Næringsstoffer, og ny Rydning må foretages. Denne Form for Agerbrug kræver da med Mellemrum en ret stor Energiudfoldelse fra Mændenes Side og en stadig Omflytning for at tage ny Jord¹⁵).

Det øvrige Agerbrugsarbejde synes at være knap så strengt. Det fremhæves, hvor nemt det er at avle Planter i Tropejorden. „Det er sædvanligvis tilstrækkeligt at kradse let op i den jomfruelige Jord og anbringe nogle Frø eller Stiklinger i den for at få en kraftig Vegetation,“ siger Leplae¹⁶). I det drivhusagtige Klima udvikler de dyrkede Planter sig overdådigt. Idet Hakken de fleste Steder i Congo er et udpræget Kvinderedskab, må man formode, at den især tjener det egentlige Markarbejde. At den dog også benyttes ved Rydningen, er utvivlsomt. I Congomuseets Dokumenter nævnes flere Gange blandt de Formål, hvortil Hakken benyttes, „defriche-

¹³) jvf. Ltf. 16. S. 39.

¹⁴) Ltf. 17. S. 303.

¹⁵) Ltf. 33. S. 212 f.

¹⁶) Ltf. 33. S. 202.

ment", som må gå enten på Rydningen eller den første Opbrydning af Jorden efter denne. Om den Hakke af Type III, der benyttes af Budja og Mogwandi i Urskovsområdet mellem Mongala og Itimbiri, siges, at den anvendes til „debroussement“ og „dessouchage“, hvilket må gælde Rydningen. Ved Hakken fra Kilo i Savanneområdet meddeles: „Knivene tjener til at rydde det høje Græs og Krattet (la brousse) og hos Banyari Underskoven; når dette første Arbejde er gjort, lader de indfødte Underskoven eller Græsset tørre for dernæst at sætte Ild til; når det er sket, er det Hakken, som anvendes til det øvrige Markarbejde“. En Skildring hos Roscoe fra Uganda NØ. f. belgisk Congo giver et levende Billede af Hakkens (Type I) Benyttelse der. „Når en Kvinde gravede, vendte hun Ansigtet mod den endnu ugravede Jord og brugte Hakken således, at hun hakkede løs af Jorden og slæbte den bagud omkring sine Fødder, efterhånden som hun gik fremad. Jorden blev gravet en Fod dybt for at bortluge Græsrodde; disse blev kastet til Side, samlet i Bunker og brændt“¹⁷). Denne ret grundige Bearbejdning af Jorden, der er nødvendig i Savannen for at få Bugt med Græsset, kræves næppe i den ryddede Regnskov, hvor det måske snarest er farligt at rode for meget op i Jorden, idet man derved fremmer Udluftningen og Udvaskningen. Det nævnes da også jævnlig, at Bearbejdningen af Jorden i Vest-Afrikas Regnskov er yderlig slet. Baumann resumerer sin Gennemgang af Litteraturen i disse Ord: „Således er de små spredte Stammer i Sudan, hvor Mændene tager væsentlig Del i det egentlige Hakkebrug, de bedste Agerbrugere, og i den afrikanske Hylæa, hvor Kvinderne foretager Dyrkningen, er Arbejdet ofte sørgelig slet“¹⁸). Hos Bwaka tillader den usolide Hakke (Type II) kun en overfladisk Kradsning i Jorden¹⁹).

Hvor der dyrkes Maniok, benyttes Hakken til at lave små Høje på ca. 30 cm Højde, hvori Stiklingerne af denne Plante anbringes²⁰).

Bortset fra de nævnte Former for Jordens Bearbejdelse er ifølge Congomuseets Dokumenter et Hovedformål for Hakkens Brug, Lugning og Hypning. Lugning er sammen med Rydning det vigtigste Arbejde ved Agerbruget i Regnskoven, hvor selvfølgelig også Ukrudtet har særlig gunstige Vækstvilkår. Om de tre Hakker med små mejselformede Blade fra Romée ved Stanleyville meddeles, at de „udelukkende benyttes til Lugningen“.

¹⁷) Ltf. 52. S. 427, jvf. Ltf. 22, S. 96 f.

¹⁸) Ltf. 17. S. 295. (Hylæa = Regnskovsområdet).

¹⁹) Ltf. 47. S. 43.

²⁰) Ltf. 11. S. 57.

Det er da ret forskellige Formål, Hakken må tjene i belgisk Congo. De grovere Formål: Rydning, Ophakning af Savannens Græstørv, må stille ret store Krav til Hakkens Styrke. Når Arbejderen skraber Jorden ind mod sig, som det omtales fra Uganda, en Bevægelse, der i det hele må forudsættes hyppig at forekomme, f. Eks. ved Dannelsen af Småhøje til Maniok, stilles der Krav om en stærk Sammenføjning af Blad og Skaft. Når vi over mod Congo's Østgrænse og hos Balunda i Syd træffer Hakker med store, runde eller hjerteformede Blade og lange Skafter, er det muligt, at dette kan sættes i Forbindelse med Bearbejdelsen af Savannens Græstørv, mens der kan bruges en lettere Hakke ved Lugningen i Regnskovens løsere Jord.

III. *Type II og Naturforholdene, Aldersforholdet mellem Type I Type II.*

Det er allerede tidligere nævnt, at Type II i sin Udbredelse viser Tilknytning til den ækvatoriale Regnskov. For at bringe Klarhed i dette Spørgsmål uddrager jeg af Baumann's Tabel²¹⁾ de Stammer eller Lokalteter, hvor han angiver, at der benyttes „Krumhakke med påbundet Blad“. (Jvf. her S. 235):

Stamme	Lokalitet	Stat eller Koloni	Henvisning
Bafo		Cameroun (eng. Mandat)	B. M.
Pangwe	omkr. spansk Guinea	Fransk Ækvatorialafrika Cameroun (fransk Mandat)	Ltf. 60, S. 86
Bwaka	Nedre Ubangi	Fransk Ækvatorialafrika	„ 47, S. 43
Topoke (?)	ved Lomami	Belgisk Congo	
Mongelima	Aruwimi	Belgisk Congo	„ 36, S. 346
Baamba	Mellem Albert Søen og Edvard Søen	Grænsen mel. Belg. Congo og Uganda Protektorat	
Babira	Distrikt Ituri	Belgisk Congo	
Batetela	Distrikt Sankuru	„ „	Ltf. 10, S. 88
Wasukuma		Tanganyika Territ.	Ltf. 21, S. 137
Washashi		„ „	„ 32, S. 130
Baganda		Uganda Protektorat	„ 21, S. 137
Toro-Unyoro		„ „	„ 21, S. 137
Acholi ?		„ „	„ 22, S. 85
Akum ?		„ „	„
Patiko ?		?	„
Kuku	ved øvre Nil Kordofan	Anglo-ægyptisk Sudan „ „ „	

Tilføjelsen „B. M.“ betyder, at Baumann støtter sig til et Eksempel i Berlinermuseet. Hvor jeg har kunnet undersøge Litteraturen,

²¹⁾ Ltf. 16. S. 115—116.

citerer jeg den. For Uganda's, Nordøst-Congo's og Tanganyika Territoriets Vedkommende støtter Baumann sig især til Czekanowskis S. 236 citerede Værk. Et Spørgsmålstegn angiver, at den Tekst, Baumann støtter sig til, er usikker. Også i Nord-Nigeria forekommer Type II måske, da Meek²²⁾ i sit Værk om Stammerne i denne Koloni siger om Agerbrugshakkerne: „Blandt mange af de hedske Stammer (f. Eks. Angas og Sura) er Skafterne fastgjort til Jærnmidtribben ved en Binding med Fibre.“

Så vidt jeg har kunnet oplyse, er det kun hos Batetela og Mongelima, at Type II med Træblad forekommer. Som man kunde vente, er det den ældre Form. Torday skriver efter sin Ekspedition til Syd-Congo 1907 ff., på hvilken han besøgte Batetelaerne, i Tilknytning til en Afbildning af Type II med Træblad: „Man betjener sig af en Slags Hakke, hvis Blad tidligere var af Træ; i vore Dage er det af Jærn. Denne Forbedring er imidlertid temmelig ny, og Ekspeditionen har kunnet indsamle en Del af den første Slags“²³⁾. Som tidligere nævnt er der i Congomuseets Dokumenter ved det 1913 indgåede Eksemplar med Træblad bemærket „sjælden“. Ligeså ved Omtalen af Type II med Træblad hos Mongelima.

Et Jærnblad, som er temmelig langt og breder sig ud forneden, bindes i Vest hos Pangwe og Bwaka fast på Indersiden (Bagsiden) af Hakkens korte Gren. Dets øverste Spids går ind i Tvejens Vinkel og er således hindret i at forskubbes under Arbejdet. I Øst hos Washashi er Bladet som hos Batetela bundet paa Ydersiden af Tvejens korte Gren²⁴⁾. I Uganda binder man det store, hjerteformede Blad, som vi har omtalt under Type I (S. 231) fast til Tvejen ved Neglen²⁵⁾. Det ligger nær at formode, at Jærnbladene ved Type II træder i Stedet for tidligere Træblade, så disse før har været videre udbredt.

Af den tyske Centralafrika-Ekspedition²⁶⁾ gives den Oplysning, at Type II i Uganda øjensynlig fortrænges af Type I. Folk af Wasukuma Stammen (i Tanganyika Territoriet) fortalte, at det samme i en fjern Fortid var sket hos dem.

Af de Stammer, hos hvem Type II er konstateret, bor Bafo, Pangwe, Bwaka, Mongelima, Befolkningen i en Del af Uganda, delvis også Batetela og Babira i Regnskovsområdet. Ugandas øvrige Stammer, Wasukuma og Washashi i Tanganyika og Kuku ved

²²⁾ Ltf. 42. I. S. 126 f.

²³⁾ Ltf. 10. S. 89 f.

²⁴⁾ Ltf. 32. S. 139 f.

²⁵⁾ Ltf. 20. S. 956.

²⁶⁾ Ltf. 21. S. 137.

øvre Nil bor endnu i Regnskovens Nærhed. Med Stammerne i Nord-Nigeria er vi allerede fjernere fra den, og i Kordofan — hvis Oplysningen, at Type II forekommer her er rigtig — er vi vidt fjernet fra den tropiske Urskov. Formodentlig giver disse Oplysninger et nogenlunde rigtigt Billede af Hakketypernes Udbredelse. Baumanns Undersøgelser gælder jo kun en Del af Mellemafrika. Men mens jeg uden for dette Område har set Type I omtalt fra mange Egne, kender jeg ingen Angivelse for Type II ud over den nævnte fra Meek.

Men passer nu dette, må vi søge at danne os en Opfattelse af, hvorledes denne Tilknytning mellem Type II og Regnskovsområderne skal forstås. Den kan efter det fremdragne næppe være dikteret af Naturforholdene alene. Jeg besidder heller ikke nogen Oplysning, der kan bringe denne i Forbindelse med bestemte fysisk-geografiske Forhold. Man kunde tænke sig, at de hårde Træblade, som antagelig i ældre Tid har været almindelige ved denne Type, bedst fremstilledes af Træsorter i Regnskoven eller Savanneskovene. Som vi senere skal se, benyttedes i Oldtiden Hakker af Type I med Træblad fjernt fra Ækvator i Ægypten, hvor Træet må have været indført. Når man imidlertid betænker Typens mere koncentrerede Forekomst i og ved Regnskoven, at de ældste Former med Træblad forekommer hos Mongelima i selve dennes Hjerne og hos Batetela i dens sydlige Udkant, at den i Randområdet hos Wasukuma og i Uganda er fortrængt eller fortrænges af Type I, at det samme mulig er Tilfældet hos Bakuba ligeledes i Udkanten af Typens Udbredelse, så ligger det nær at slutte, at den er en gammel Form, som er trængt tilbage mod Regnskoven og bevaret i dennes „konservative“ Omgivelser. Det er et almindeligt anerkendt Forhold, at gamle Former i Afrika særlig findes bevaret der. Da det tillige viser sig, at Type I er så almindelig udbredt i Afrika, at det er umuligt at knytte den til bestemte Naturforhold, må det først og fremmest blive i kulturelle Forhold og Forbindelser, at vi skal søge Årsagen til Hakkeformernes og deres Undertypers Udbredelse. Ad denne Vej vil også Type III's Aldersforhold til de andre Typer blive belyst, mens Materialet for Type IV's og Type V's Vedkommende er så ringe, at der kun kan gives Antydninger.

IV. Hakketypernes Forhold til andre Kulturelementer.

Vi vil i vor Undersøgelse over kulturelle Forhold først holde os til belgisk Congo, hvorfra Hovedmaterialet til denne Afhandling er hentet, og hvorfra Congomuseets detaillerede Fremstillinger indeholder meget, der belyser Hakkeformernes Udbredelse.

Dr. Maes gør i sin Undersøgelse af de trefodede Stole's og Ryglænenes Udbredelse i Congo opmærksom på, at de tilhører en Folkegruppe, som samler sig om Kundu og Mongo Stammerne i det centrale Congo-Bækken og strækker sine Forbindelser ud mod Bakuba og Bashilele i Syd, til Bwaka i Nordvest og op langs Aruwimi i Nordøst. De skiller sig lige så stærkt ud fra Bantuerne i den sydlige Region Nedre-Congo—Kasai—Katanga som fra de sudanesiske Folk ved øvre Ubangi og Uele²⁷). Hos omtrent de samme Folk benyttes Ildhøvlen, Fremkaldelse af Ild ved Gnidning; mens man i store Dele af det øvrige Congo benytter Ildboret²⁸). Dette sidste er øjensynlig den yngre Form medbragt af Folk, der er trængt ind i Congo, efter at Kundu-Mongo Folkene havde bosat sig. Endvidere er Stridskøllen ret udbredt hos Kundu-Mongo Gruppen²⁹), og Nakkeskamler mangler hos den³⁰). Dr. Maes angiver, at der findes yderligere en Række Lighedspunkter, uden at han dog går nærmere ind på dem. Det er meget fristende at sammenstille denne Kundu-Mongo-Gruppe, der sender Udløbere op langs Aruwimi i Retning af Uganda med vore Resultater vedrørende Hakken med påbundet Blad (Type II). Både Bwaka og Mongelima hører til Maes' Kundu-Mongo Gruppe, derimod Batetela vistnok ikke. Type II kunde som en tilbagetrængt Form høre hjemme i dette øjensynlig ældre Befolkningsslag. Sammenstillingen er dog ret usikker. Det må indrømmes, at selv om Type II's ældste Former forekommer indenfor Kundu-Mongu Gruppens Område, strækker dens Udbredelse sig dog langt videre.

I de samme nordlige Egne, hvor Hakken med Dølle (Type III) findes, forekommer Kastekniven og Sværdet. Ligesom disse tilhører den antagelig sudanesiske Folk (Azande m. m.), der i ret ny Tid er trængt ind i det nordligste Congo³¹). Jeg går her ikke nærmere ind på Spørgsmålet, dels fordi Typen allerede af andre Forskere synes ret sikkert placeret i Afrikas Kulturhistorie (jvf. senere), dels fordi jeg ikke besidder Materiale nok til at foretage mere indgående Undersøgelser over den, end de, der allerede har fundet Sted.

For Type I's (Hakken med Negl, indstukket i et lige Skaft) Vedkommende udskilte vi to Provinser: 1) en vestlig og centralt-sydlig, 2) en østlig og nordøstlig.

²⁷) Ltf. 13.

²⁸) Ltf. 14.

²⁹) Ltf. 38. S. 365 f.

³⁰) Ltf. 12.

³¹) Ltf. 37. 38.

Også disse Provinser genfindes i Studier over andre Kulturgenstande fra belgisk Congo. Som Resultat af sine Studier over Maskerne i denne Koloni konstaterer J. Maes³²⁾ to etniske Zoner, en nordlig og en sydlig, hver på sin Side af Kundu-Mongo Gruppen. Den nordlige Zone ligger i Egnen mellem Uele—Ubangi i Nord og Congoflodens nordligste Bue i Syd. Her findes Masker af beslægtet Type fra Egnene omkring Congo's Biflod Mongala i Vest til Stammen Ababua Nord for Aruwimi i Øst. I Vest har Maskerne med Initiations- og Omskærelsesriter at gøre, i Øst er det Krigsmasker. Til disse Krigsmasker slutter sig i Nordøst Leopardgruppernes Kostume, som er udbredt i Egnen Aruwimi—Congo—Lomami. Medlemmerne af disse hemmelige Selskaber begiver sig ud på natlige Overfald udstyret med Kappe og Maske med mørke Pletter på lys Bund, med smedede Jærnklor anbragt mellem Fingrene, så disse minder om Leopardens Kløer. I Syd-Congo derimod er der kun få Krigsmasker, og de synes i Færd med at forsvinde. Maes kan her forfølge Ligheder i Maskerne fra Bayaka i det vestlige af Provinsen Kwango over Bapindi østligere til Bakete-Stammen i Distriktet Lulua, altså over det meste af Sydvest-Congo. Anvendelse af Maskerne ved Dans finder Sted ved Congo's Sydgrænse hos Balubaerne og i Egnen mellem Floderne Kasai, Sankuru og Lubefu, blandt andet hos Bakuba, mens de mange Steder i Egnen Kwango—Kasai spiller en Rolle ved Initiations- og Omskærelsesceremonier. Hovedresultatet af Maes' Undersøgelse er da 2 Kulturzoner, hvoraf den sydlige for en stor Del dækker sig med vor første, den nord-nordøstlige berører vor anden Provins.

Nakkeskamlerne³³⁾ har i Hovedsagen deres Udbredelse i vor vestlige og centralt-sydlig Provins. De er udbredt over hele Sydkongo til Wazimba i Øst, går op langs Congos Løb ved Vestgrænsen og findes i det nordlige Congo i District des Bangala og ved Ubangi-Uele. Dog skiller Formerne i den østlige Del af den nordlige Zone, blandt andet hos Azande, sig stærkt ud fra de andre i Formen, idet Nakkeskamlerne her er en Forening af Nakkestøtte og Sminkeæske.

De Former af Musikinstrumenter, der er i Brug ved Nedre Congo, er efterhånden ad Flodvejene, blandt andet ved Bayanzi's Mellemhandel, over Distriktet Équateur nået til Bangala. Formerne i Regionen Arurwimi-Uele er helt anderledes³⁴⁾.

I Congomuseets „Notes analytiques“ over Keramikken gøres opmærksom paa to Handelsveje, der knytter vor første Provins sam-

³²⁾ Ltf. 39. S. 58 ff.

³³⁾ Ltf. 12.

³⁴⁾ Ltf. 7. S. 123 f.n..

men³⁵). Handelsbevægelsen kan regnes at udgå fra Kystegnene. En af dens Grene går mod Stanley Pool, derfra ad Flodvejen dybt ind i øvre Congo. Bateke, som er Mellemlhandlere mellem Nedre Congo og Egnene højere oppe ved Floden, har Keramik, der ved Form og Ornamentik viser sig beslægtet på den ene Side med Keramikken Vest for Stanley Pool, på den anden med den fra de ækvatoriale Egne, som igen knytter sig til Genstandene fra Haut-Ubangi, Bangala og Aruwimi. En anden Vej går over Land tværs over belgisk Congo's sydlige Egne lige til de store Søer. Kwangos Lerkar viser Slægtskab med Sagerne fra Kasai.

Med Hensyn til den sydlige Forbindelseslinie har Torday³⁶) fornylig i en Afhandling gjort opmærksom på, at der i ældre Tid må have været Berøring mellem Bakubaerne, der bor godt 800 km inde i Land, og Nedre Congo. Mange Skikke og Institutioner hos Bakubaerne skal minde påfaldende om dem, der blev konstateret af de hvide ved deres Ankomst til det gamle Rige Congo ved Kysten. Bakubaernes Konge kaldes Nyimi og Lukengo. Nimi Lukene var den fornemste Titel, som Kongen af Congo bar, men den benyttedes kun i Tidsrummet 1568—1622. Berøringen mellem de to Folk må da have fundet Sted på dette Tidspunkt. Væveteknikken knytter Bakubaerne til Bapende, der bor et Stykke Sydvest for dem.

Også Frobenius har beskæftiget sig med Handelen i Congo-Bækkenet før de hvides Indtrængen³⁷). Han lægger især Vægt på Handelen ad Flodvejen. Det Elfenben, Portugiserne købte, er antagelig kommet ned ad Congofloden, og til Gengæld bredte Messing sig til Congobækkenets nordvestlige Del. Handelen ad Landvejen gik gennemgående i små Etapper. Araberne trængte i Øst frem fra Tanganyika ad tre Veje: 1) en sydlig over Urua, 2) en direkte vestlig fra Udjidji til Nyangwe, 3) en nordlig til Congos østlige Tilløbs Kilder.

Som man vil se, var der Handelsveje nok, der kunde sikre en Hakketype Udbredelse i hver af vore 2 Provinser. En yderligere Bekræftelse på, at disse har med kulturelle Forbindelser og Handel at gøre, får vi fra nogle Oplysninger, som Congomuseets Dokumenter giver om de indfødtes Benævnelser på Hakkerne. C. Meinhof angiver³⁸) Ordet *ɣembe (*-lembe) som Betegnelse for Hakke i Urbantu. For Swahili angives djembe, pl. ma-djembe. Swahili-Betegnelsen angives af Museets Dokumenter, som benyttet flere Steder i vor østlige Provins. Således fra Kilo i Ituri: „Kiswaili Vernacu-

³⁵) Ltf. 8. S. 26—27.

³⁶) Ltf. 62.

³⁷) Ltf. 25. S. 5 og S. 16.

³⁸) Ltf. 43. S. 222.

laire: Houes Jembe“, mens „Mofulayembe ou Wofula[j]embe“ betyder den, der fabrikkerer Hakker. Hakkerne fra Romée ved Stanleyville, som ganske vist benyttes af „arabisés“, og fra Wazimba Nord for Kasonge benævnes begge „Yembe“. Fra Niembo angives „Nom Kiswahili Mayembe“. En Række mulig beslægtede Navne kan følges over det centrale og vestlige Congo, nemlig hos Batetela „Lungu“ og „Lokoho“; A[p]amba (Ahamba) „Lukungu“; hos Boyela ved Noma „Nom indig. „Ikenge“, au pluriel: „Tokenge““; ved Mosengere Nordvest for Lac Leopold II „Lokongo“; fra Terr. Pama Kasai „Lokongo (au sing:), [N]kongo“; fra Bangala i Omegnen af Nouvelle Anvers angives endelig: „Manche de Houe „Mokulume Kongo““. Som bekendt er Forstavelserne lu-, ma- o. s. v. i Bantusprogene Præfikser, der på forskellig Måde karakteriserer Nominalklasserne og tillige tjener til at skelne mellem Eental og Flertal. De øjensynlig nærbeslægtede Stammer: kongo, kungu, kenge findes i vor vestlig-centralt-sydlig Provins. Mulig har Betegnelsen „Kangi“ i det nordlige ved Niangara, hvor der dog for en stor Del tales Sudansprog, også med disse Stammer at gøre.

Mens Hakkens Skaft sikkert sædvanlig fremstilles lokalt, og Ligheden på dette Område derfor må formodes at have med kulturel Forbindelse i bred Almindelighed at gøre, er der øjensynlig blevet handlet med Hakkeblade over store Strækninger, og for at få Indblik i denne Handel må man søge at skaffe sig et Overblik over, hvor der findes Jærnmalm, og især hvor der har fundet Jærnproduktion Sted i større Stil.

Den store Lakune i Hakkernes Udbredelse, som såvel vort Kort som Baumanns angiver i det centrale Congo-Bækken, og som delvis skiller mellem vore to Provinser indenfor Type I's Udbredelse, hænger øjensynlig sammen med Mangel på Jærn. Leplæ³⁹⁾ siger herom: „I hele Kolonien (o: belgisk Congo), men ganske særlig i de centrale Egne, som mangler Jærnmalm, besidder de indfødte ikke de nødvendige Redskaber (Hakker, Økser, Knive) til Landbrugsarbejdet, eller har i hver Landsby kun et ringe Antal af dem Man nævner Bomuldsdistrikter, hvor de indfødte kun har Stumper af Knive og Hakker til at vende Jorden med. I andre Distrikter er der kun 2 eller 3 Hakker i hver Landsby, og det er endda gamle slidte Hakker, som stammer fra tidligere Statsplantager og ejes af Høvdingen.“

Under sådanne Forhold er det ikke mærkeligt, at der ikke kan blive en Hakke tilovers for et etnografisk Museum. Også flere Steder i Distriktet Bangala mangler Jærnmalm, og Malm eller Hakke-

³⁹⁾ Ltf. 33. S. 215.

blade indføres fra Uele. Antagelig er det ad Handelens Vej, at Hakketyperne med Negl og med Dølle mødes i Bangala.

I øvrigt får man af Congomuseets Dokumenter, og Litteraturen⁴⁰⁾ det Indtryk, at Fremstilling af Jærn eller i hvert Fald Smedning var udbredt over store Dele af belgisk Congo, før moderne Industri-varer banede sig Vej, om end Aktiviteten på nogle Steder var særlig stor. Hos Wabembe ved Kivu synes der at være et særligt Produktionscentrum. Ikke så sjældent oplyses det, at gammelt Jærn, brugte Knive, Tøndebånd, Båndjærn o. s. v. bruges til Fremstilling af Hakker. Således er i nyere Tid utvivlsomt meget europæisk Jærn blevet benyttet. Et Produktionssted for Hakkeblade af særlig stor Betydning lå udenfor selve belgisk Congo. Stuhlmann nævner⁴¹⁾, at der i Usindja ved Sydenden af Victoriasøen dreves Storindustri med Fremstilling af Hakker — Produktionen anslås til 30,000 om Året. Hakkerne smededes i Hjærteform og eksporteredes mod Nord og Syd. Jærnfattige Lande fik deres Forsyning herfra. Der omformedes så Hakkerne til Redskaber og Smykker, eller de benyttedes til Markarbejde⁴²⁾. Det må formodes, at Hakkerne med hjærteformet Blad i Øst-Congo og Udbredelsen af Swahiliordet „Yembe“ i de samme Egne hænger sammen med denne Handel.

Hakkeblade af Jærn i forskellig Form har forøvrigt hyppig tjent som Byttemiddel i belgisk Congo⁴³⁾, og dette har selvfølgelig i høj Grad bidraget til at sprede de benyttede Former langs Handelsvejene.

Konstateringen af 2 Hovedprovinser indenfor Hakketype I's Udbredelse i belgisk Congo, som har deres Årsag i kulturelle Forbindelser, fører os videre. Når man betænker, at denne Types Udbredelse i Kolonien desuden — så vidt det kan skønnes — er ganske sammenhængende, og at Særformerne griber over i hinanden, er den naturlige Forklaring på dette Forhold, at alle Formerne af Type I har en fælles Oprindelse. Men det er givet, at har et Redskab bredt sig over et betydeligt Område — i belgisk Congo alene ca. 2 Mill. km² — og der er udviklet lokale Særtyper, så er dertil medgået en vis Tid, i dette Tilfælde mulig en ikke så kort Tid. Hakketype I må have en Historie.

V. Hakker med Træblad af Type I.

Allerede i et Værk af Cavazzi fra 1687 om Rigerne Congo (S. f. Flodens Munding), Matamba og Angola ser man et Billede af Ne-

⁴⁰⁾ Ltf. 9. S. 193; Ltf. 40 og 34.

⁴¹⁾ Ltf. 58. S. 51.

⁴²⁾ Ltf. 57. S. 51; 32. S. 79.

⁴³⁾ Ltf. 41. S. 658 ff.

gersmede, der fremstiller Hakkeblade med Negl som ved vor Type I⁴⁴). Senere finder jeg den nævnt fra Egnene ved Congomundingen hos Tuekey⁴⁵), der i 1816 nåede op ad Congofloden forbi de første Katarakter til Isangila. Han omtaler den som almindeligt benyttet og afbilder et Eksempel med kolleformet Hoved og stort Jærnblad af ovalt-ægformet Omrids med ophøjet Midtribbe og en noget krum Negl.

Når man vil trænge tilbage i Hakketype I's Historie, må man imidlertid gøre sig klart, at også denne Type kan forekomme med Træblad, så dens ældste Historie ikke behøver at være bundet til Smedejærnets Fremkomst i Afrika.

Det omtales oftere i den etnografiske Litteratur vedrørende Afrika, at man i ældre Tider har benyttet Træhakker, men derved kan forstås højst forskellige Ting. For det første kan der tænkes på Hakker med påbundet Træblad (Type II) og vor Type IV. Nær ved den sidste står en meget enkel Hakke, som den tyske Centralafrika-Ekspedition⁴⁶) omtaler fra Ruanda. Her benyttes, men kun sjældent, en Hakke, som alene består af en Tveje, hvis korte Gren er tilspidset og forsynet med et Beslag. Tidligere siges den imidlertid ikke at have været forsynet med Beslag. Den benyttedes kun ved Rydning. Vor Type IV og denne Hakke er begge Tvejer, men med større eller mindre Tildanning. Ruanda-Hakken, der mulig minder om et Rydningsredskab, som anvendes i Finland ved Svedjedyrkning, kan godt være Prototypen for vor Hakke III (Skaffet en Tveje). Endelig forekommer Hakker med Træblad ganske til-dannet og skæftet som vor Hakke med Negl (Type I). De benyttes hos Wanyaturu i Tanganyika Territoriet endnu om ved 1914⁴⁷). Man finder oftere Billedet af en sådan Hakke⁴⁸), gengivet efter Baumann: „Durch Masailand“ (1894). Det lange, ret brede Træblad er nedefter skarpt og opadtil forsynet med en smal Nakke, der er stukket ind i et rektangulært Hul i Skaffets udvidede øverste Ende. Selv har jeg i Congomuseet set et Hakkeblad af hårdt brunt Træ fra Moliro nær Sydenden af Tanganyika Søen. Det var smukt til-dannet, skovlformet med skarpe Hjørner nedadtil, buede foroven, med Negl og ophøjet Midtribbe og ganske i Stil med et Jærnblad til Type I og beregnet til at skæfte som denne. Det var dog ikke fra en Agerbrugshakke, men beregnet til at slå Bark af Træerne til Fremstilling af Tøj („pilo[u] abattre les écorces pr. etoffes“).

⁴⁴) Ltf. 18 a. S. 170 og 290. Her Fig. 9.

⁴⁵) Ltf. 63. S. 181 f og 363.

⁴⁶) Ltf. 21. S. 136—137.

⁴⁷) Ltf. 50. S. 33.

⁴⁸) Ltf. 18. I. S. 571. No. 4. Ltf. 26. Tavle I No. 9. Ltf. 58. S. 57.

Desværre er det oftest, hvor der i Litteraturen omtales Træhakker, næsten umuligt at skønne, hvilken af disse tre Former for Træhakker, det drejer sig om. Stuhlmann har i sit kendte Værk „Handwerk und Industrie in Ostafrika“ på et Kort⁴⁹⁾ angivet 7 Steder i Østafrika og eet i Baglandet til Elfenbenskysten (skal det være Togo?), hvor Træhakker enten er påvist eller omtales af de indfødtes Overlevering. Efter Teksten⁵⁰⁾ er Stammerne eller Lokalteterne i Østafrika: Wanyamwezi, Yao, Mwera, Donde, Konde, Urundi. Da Traditionen hos Wanyamwezi henviser til, at Wanyaturu endnu bruger Træhakker (jfr. S. 249), er det muligt, at det i hvert Fald har drejet sig om en Hakke af Type I. Stuhlmann beretter endvidere⁵¹⁾, at han selv ca. 1894 i en Hule i Uluguru-Bjergene (Tanganyika Terr. 150 km Øst for Daressalam) fandt en Hakke af Ibenholt. Folkene fortalte ham, at disse Hakker altid benyttedes i gammel Tid, og at Høvdingen endnu den Dag i Dag ved Markarbejdets årlige Begyndelse måtte tage „det første Spadestik“ med en sådan Træhakke. Desværre meddeler han intet om Hakkens Udseende. A. Werner beskriver fra Nyasaland⁵²⁾ først omhyggeligt Type I med Jærnblad og fortsætter umiddelbart efter: „Træhakker bruges stadig på nogle afsides Steder i Bjergene. De har meget lange, temmelig smalle Blade anbragt i („set into“) Skaftet under en mere spids Vinkel end den sædvanlige Jærnhakke, men lader ligesom den formode, at Redskabet har sin Oprindelse fra den primitive Tveje med den ene Gren kort afskåret.“ Ifølge Sammenhængen må den omtalte Træhakke være tildannet som Type I. Også Driberg omtaler i sin Bog om Langoerne⁵³⁾ i Uganda en Træhakke „I gamle Dage, før der var rigeligt med Metal, benyttedes en Træhakke, tilskåret med en udmærket god Æg og hærdet i Ild“. Men det er desværre umuligt efter Teksten at afgøre, af hvilken Type denne Hakke var.

Hakken med Træblad af Type I er antagelig meget gammel. Den minder påfaldende om de Hakker, der benyttedes i Oldtidens Ægypten. Fernand Hartmann siger om disse i sin Bog „L'agriculture dans l'ancienne Égypte“⁵⁴⁾: „Fra den ældste historiske Tid til den saïtiske Periode (ca. 600 f. Kr.)⁵⁵⁾ består den ægyptiske Hakke af 2 Stykker Træ af forskellig Længde; det, der tjener som Skaft, er

⁴⁹⁾ Ltf. 58. S. 73.

⁵⁰⁾ sst. S. 57.

⁵¹⁾ Ltf. 58. S. 56.

⁵²⁾ Ltf. 67. S. 180.

⁵³⁾ Ltf. 22. S. 85.

⁵⁴⁾ Ltf. 29. S. 74 ff. Jvf. her Fig. 10.

⁵⁵⁾ Forf.'s Indskud.

lige og sædvanlig kortere end det, der bruges til at grave... De Hakker, der findes i vore Museer, har en Gennemsnitslængde af 0,50 m for Skaftet og 0,70 m for den anden Arm. Dette sidste Stykke er næsten altid let bøjet, bliver tyndere eller afrundes i Paletform i den ene Ende... ved den anden indfattes det i Skaftet, hvor der sædvanlig er lavet en rektangulær Åbning.“ For at holde Stykkerne bedre sammen er de ofte omtrent Midtvejs forbundne med en grov Snor. Efter Petrie fremstilledes Hakker af Metal allerede under det V Dynasti. Under det XVIII Dynasti (15 Årh. f. Kr.) synes Metalhakker almindelige. Indtil sen Tid finder dog Træhakker Anvendelse i Ægyptens Landbrug. „Denne gammeldags Hakke... alle Tidsaldres Faraoner har den i Hånden ved alle rituelle Ceremonier, når de skal grundlægge hellige Bygninger“. I det nye Rige ændres Hakkernes Form noget; Skaftet kan være længere end Bladet.

Denne ægyptiske Hakke er utvivlsomt i Slægt med Træhakken fra Wanyaturu, selv om jeg i Øjeblikket ikke er i Stand til at påvise Mellemlid. Forbindelsen mellem visse Kulturforhold i Mellemafrika og Oldtidens Ægypten er så sandsynlig, at man også her har Lov til at regne med den⁵⁶⁾.

Fra forskellige Steder i Syd-Congo foreligger Oplysning om, at Hakker af Type I anvendes til ceremonielt Brug. Selv om disse Tilfælde næppe kan sammenstilles med Farao's Benyttelse af Hakken i Ægypten, er de et Bevis for, at denne Hakketype ikke kan være af helt ny Dato. Således er hos Bakubaerne⁵⁷⁾ Katenge, een af Kongens Søstre som står på højeste Trin af Rangstigen blandt Hoffets Kvinder, udstyret med en Ceremoni-Hakke af Type I. Småokser med langt buet Blad anbragt som ved Hakketype I i et smukt udskåret Skaft⁵⁸⁾ anvendes ceremonielt hos Bakongo. Hos Bassongo benyttes en Hakke af Type I med langt, let krummet og rendeformet Blad samt smukt tildannet Skaft med opsvulmet Hoved som Tegn på Høvdingeværdigheden. Frobenius fortolker det således, at denne Hakke er indført af de herskende Folk i Landet og derved blev Symbol på Herredømmet.⁵⁹⁾

VI. Hakketyperne og Afrikas almindelige Kulturudvikling.

For at få yderligere Klarhed over Hakketypernes Oprindelse og Udvikling vil vi prøve at se dem på Baggrund af den almindelige Kulturudvikling i Afrika.

⁵⁶⁾ jvf. Ltf. 18, S. 548 f, og Ltf. 56.

⁵⁷⁾ Ltf. 9. S. 72.

⁵⁸⁾ Ltf. 9. S. 201.

⁵⁹⁾ Ltf. 26. Tavle I. Nr. 11.

Sålænge man kun overfladisk sammenligner Europas „gamle“ Kulturlande med de Forhold, som Europæerne forefandt, efterhånden som de trængte ind i det mørke Fastland, vil man måske være tilbøjelig til at tro, at der også ligger en tilsvarende længere Kulturudvikling bag de europæiske Folks moderne Udfoldelse end bag Negernes. Dette er dog næppe Tilfældet. I Nordafrika synes de ældste Fund af palæolitiske Nævesten (Håndkiler) at gå lige så langt tilbage som i Europa og at stå i Kultursammenhæng med dette. Nævesten og andre palæolitiske Redskaber, fundne på oprindeligt Leje i Sydafrika har vist sig at stamme fra Istiden, uden at man med Sikkerhed kan afgøre deres Aldersforhold til tilsvarende europæiske Redskaber. Under Istiden var Nedbøren større end nu såvel i Nord- som i Syd-Afrika. Nutidens Ørkener og Stepper var et velvandet, vildtrigt Område, som over vide Strækninger bød nogenlunde ens Levevilkår for Mennesket. Regnskoven har formodentlig samtidig været videre udbredt. Sahara afspærrede ikke således som nu Mellemafrika fra Middelhavslandene, hvilket tydeligt nok bevises ved de mange Fund, delvis vel endog fra ret sen Tid, der er gjort i Ørkenens nu tørre og forladte Floddale. Både Kulturudviklingens Alder og Færdselsforholdene i ældre Tid giver da gode Betingelser for den „Udbredelse af ensartede Kulturer over vide Landstrækninger“ den Mangel på „blot i nogen Grad skarpe Grænser mellem Kulturprovinserne“, den „Overlejring og Sammenfiltrering“ („Übereinanderschichtung und Durchdringung“) af Kulturelementerne, som Ankermann peger på i sit kendte Arbejde om Kulturkredse og Kulturlag i Afrika.⁶⁰⁾

Hvor sent Afrikas klimatiske og plantegeografiske Forhold har antaget deres nuværende Karakter er vanskeligt at sige, men også som de nu er, har de haft en stor Indflydelse på den kulturelle Udvikling. Passarge har på et Kort⁶¹⁾ over Vandringsvejene i Afrika givet et klart Overblik over, hvilke Kulturbevægelser, der begunstiges af Afrikas Naturforhold. Områder, der er særlig ugunstige for Bevægelser, er dels Ørkenerne og de tørreste Stepper (Sahara i Nord, Kalahari i Syd, det østlige Somaliland), dels de særlig sumpede og fugtige Egne og de uvejsomme Urskove, som man finder i Congo-Bækkenet, langs Guineakysten og langs Afrikas tropiske Østkyst. Indenfor den sidste Gruppe af Områder findes også de Strækninger, der er særlig usunde for Europæerne. De foretrukne Vandringsveje er Savanner og Stepper. Da Afrikas Vest- og Sydkyst vender mod uhyre Vandarealer, som før de store Op-

⁶⁰⁾ Ltf. 15.

⁶¹⁾ gengivet Ltf. 68. S. 122.

dagelsers Tid ikke besejledes nævneværdigt, danner disse Kyster ligesom Verdensdelens Rygside, medens de store Indfaldsporte ligger i Nord og Øst, hvor Afrika har nær Forbindelse med Eurasien, og hvor Monsunen begunstiger Forbindelse til Søs med Indien. To vigtige Veje fører fra Asien til Afrika på begge Sider af Abessinien. Sumpene ved Bahr el Djebel og Bahr el Ghazal danner et Hjørne, ved hvilket een Vej bøjer mod Vest gennem Sudan, mens en anden går mod Syd gennem det højtliggende Østafrikas Savanner for ved Zambesi at spaltes i 2 Grene, af hvilke den ene går Nord om Kalahari til Vestkysten, den anden til Kap. Historiske og kultur-geografiske Undersøgelser viser, at disse Veje også har været fulgt. Gennemgår man Frobenius' „Atlas Africanus“⁶²⁾, vil man se, at det forbindende Led for flere af de Kulturer, han opstiller, netop er de nævnte Vandringsveje. Således for Hamiternes Kultur, den norderythræiske Kultur (Sudan), den syderythræiske Kultur (Vejen fra Zambesi mod Vestkysten).

Blandt de Forsøg, der er gjort på at udskille Kulturkredse i Mellemafrika, skal jeg referere H. Baumanns Opstilling⁶³⁾. Baumann knytter sit Arbejde til den „kulturhistoriske Skole“s, men som Afrikaspecialist tager han selvstændig Stilling til dennes Skema. Så vidt mulig, og væsentlig efter Baumanns egen Redegørelse, henviser jeg tillige til, hvilken af den kendte Afrikaforsker Frobenius' Kulturtyper (i „Atlas Africanus“⁶⁴⁾) den pågældende Kulturkreds svarer til. Baumann begynder med de yngste Lag, og idet han efterhånden ligesom skræller disse af, kommer han til bestandig ældre⁶⁵⁾.

1) I Sudan er det yngste Lag *den ungsudanesiske Kultur*. Dens vigtigste Kendemærker er: intensiv Statsdannelse med Stænderdeling og religiøst Kongedømme, Feudalvæsen og indenfor den materielle Kultur: Kastekniv, seglformet Kniv, Knive med ringformet Greb, Spyd og Bue af bestemte Former, Messingstøbning, Skålblæsebølge med Lerkrukker, Trædevævestol m. m. Denne Kultur har sine Rødder i de Egne af Afrika, der ligger overfor Arabien, den har især bredt sig i Centralsudan, og den sender Udløbere ind i Vest-Sudan. Den har overlejet de gamle sudanesiske Bondesamfund med et Net af Statsdannelser. Antagelig har den lige som de følgende Kulturkredse ikke bredt sig på een Gang,

⁶²⁾ Ltf. 27.

⁶³⁾ Ltf. 16. S. 11—14. Ltf. 17.

⁶⁴⁾ Ltf. 27.

⁶⁵⁾ Vi ser her bort fra Pygmæernes og Buskmændenes Kultur, da de oprindeligt sikkert ikke har haft Agerbrug.

men ved en Række Fremstød i Tilknytning til øst-vestlige Folkevandringer. Den ungsudanesiske Kultur svarer til Frobenius *norderythræiske*⁶⁶⁾, som denne Forker sætter i Forbindelse med Oldtidens aksumitiske Rige i Abessinien. Både denne Kulturkreds og den følgende med denne parallelt løbende rhodesiske Kultur, Frobenius' *syderythræiske*⁶⁷⁾, har tillige Forbindelse med indiske Kulturkomplekser.

2) Den *rhodesiske Kultur* har sit Udbredelsesområde i de engelske Kolonier Nord- og Syd-Rhodesia og til alle Sider for disse. Den har Tilknytning til Ruinområdet Syd for nedre Zambesi (Zimbabwe) og har meget tilfælles med den ungsudanesiske Kultur, blandt andet betydelige Statsdannelser. Desuden forekommer nogle særlige Elementer: En bestemt Form for Anbringelse af Pilens Styrefjer og for Strengens Anlæggelse på Buen.

3) Den *hamitiske Kulturbølge*⁶⁸⁾ mærkes mangfoldige Steder langs de store Vandringsveje, i Sudan, i Nordøst (omkring Abessinien), i Højlandet mellem de store Søer, i Sydafrika (Zuluer, Hottentotter). Karakteristisk er hele Samfunds- og Erhvervslivets nære Tilknytning til Kvægavlen. Samfundets Organisation er stram, ofte krigerisk udviklet på patriarkalsk Grundlag.

4) Den *vestafrikanske Kulturkreds* har sit Udbredelsesområde i Congo-Bækkenet og på Guineakysten i det store bevægelseshæmmende Område, som Vandringsvejene omkredser. Denne Kulturkreds har mange Karakteristika: Samlede om Landsbygaden ligger firkantede Hytter med Gavle og Saddeltag. Kvinderne gør Markarbejde. Bananen er en af de vigtigste dyrkede Planter. Indenfor den materielle Kultur mærkes yderligere: Stoffer af Plantefibre, Træskjolde, Signaltromme, visse Former af Blæsebølge og Musikinstrumenter. Endvidere findes den Skik at tilspidse Tænderne, Menneskefigurer udskæres til stor Fuldkommenhed, Totemisme mangler, man finder Moderret og Giftordal (Drik af giftigt Afkog af Blade, tjener især til at opdage Troldmænd). Denne vestafrikanske Kultur har i den nordlige Del af sit Udbredelsesområde optaget mange Elementer fra den i det følgende omtalte gammel-sudanesiske Kultur, ved sin Sydgrænse fra den rhodesiske Kultur. Den er først opstillet af Frobenius, der senere har søgt delvis at erstatte den med sin *atlantiske Kulturkreds*⁶⁹⁾. Ankermann fremhævede dens Slægtskab med visse af Graebners Kulturkredse i

⁶⁶⁾ Ltf. 27. III. 17.

⁶⁷⁾ sst. II. 10.

⁶⁸⁾ sst. I. 5.

⁶⁹⁾ Ltf. 27. VIII. 49.

Stillehavet, den østpapuanske og den melanesiske. Han regnede med Muligheden af denne Kulturs Indvandring til Congobækkenet via Zambesi-Egnene.

5) Den *gammelsudanesiske Kultur*. Dette Navn benytter Baumann som sammenfattende Betegnelse for alle de Kulturgrupper, der er gået forud for den vestafrikanske (dog næppe Pygmæernes), og hvis Spor han finder såvel i den vestafrikanske Kulturs Område som i Sudan. Som typisk for denne Kultur angiver Baumann: Hytter med kegleformet Tag, Barkstoffer, Dragt af Blade for Kvinderne, Penisfederal, Læbepløk, Træpile „befjedret“ med Blade, Kølle, Udtrækning af de 4 nedre Fortænder. Mændene gør Markarbejde. På det sociale Område findes Faderret og Totemisme. Endelig mangler Omskærelse. I Congoområdet findes en nær Forening af gammelsudanesisk og vestafrikansk Kultur. Baumann har valgt Navnet gammelsudanesisk til denne sidste Kulturkreds, som altså i Virkeligheden repræsenterer flere Kulturlag, fordi han mener, at det her drejer sig om Kulturen hos Folkene med „det egentlige, primitive afrikanske Sprog — Sudansproget“. Frobenius opstiller en beslægtet Kulturgruppe, den *æthiopiske*⁷⁰⁾. Denne og den hamitiske Kulturkreds er for ham Afrikas to Urkulturer med vidt forskelligt Grundpræg.

Det har megen Interesse at gå nærmere ind på Baumanns gammelsudanesiske Kultur. Denne ældgamle Kulturkreds med Agerbrug, som drives af Mænd, Patriarkat, Totemisme o. s. v. stemmer ikke med Kulturkredsfolkernes sædvanlige Skema, som lader en faderretlig, totemistisk Kulturkreds uden Agerbrug, som i mange Måder svarer til Baumanns gammelsudanesiske, gå forud for de moderretlige Kulturkredse, til hvilke Agerbruget er organisk knyttet, og som svarer til den vestafrikanske Kulturkreds. Agerbruget skal være vokset ud af Kvindens Samlervirksomhed. Ud af hendes Arbejde med Jorden voksede hendes Ejendomsret til den og Matriarkatet.

Baumann begrundet sin Opfattelse i en særlig Afhandling⁷¹⁾. På et Kort har han indtegnet dels de Områder i Afrika, hvor Manden kun rydder Marken, mens Kvinden foretager det øvrige Arbejde: bereder Jorden, hakker, sår, luger, høster, dels de Områder, hvor Manden tager Del i hele Arbejdet. Det viser sig da, at de første Områder for en stor Del falder sammen med den vestafrikanske Kulturkreds' og Matriarkatets Udbredelse. Derimod findes et intensivt Hakkebrug, drevet af Mænd, hvor vi finder den ældste Form

⁷⁰⁾ Lf. 27. VIII. 48.

⁷¹⁾ Lf. 17.

for Patriarkat, grundet på Besiddelse af dyrket Jord og med Arveret for Broderen. Hos disse Stammer, som hører til Baumanns gammelsudanesiske Kulturkreds, har endvidere Jordenes Dyrkning indgået Forbindelse med det religiøse Liv, og den danner et så væsentligt Led af Kulturen, at den ikke kan tænkes optaget fornylig.

Baumann bringer dog sin Opfattelse i Overensstemmelse med de gængse Hypoteser ved at opstille følgende Formodning: Gammelsudanenserne har oprindelig været omstrejfende, totemistiske Jægere. Engang i Løbet af deres uskrevne Historie har de modtaget Hakkebruget fra den vestafrikanske eller en anden moderretlig organiseret Kultur. Ved Overtagelsen af Hakkebruget gav den gamle Faderret og den tidligere mandlige Produktionsform det stærke Køn Ret til energisk Medarbejderskab på det nye økonomiske Område. Hele den patriarkalsk-totemistiske Livsform skulde nu indarbejde et nyt fremmedartet Element. „Den gjorde det med den udprægede Alvor, som man ofrer på en ny værdifuld Kultur-erhvervelse.“

Denne Oversigt over Etnografiens Formodninger vedrørende Afrikas Kulturhistorie vil vi sammenstille med Arkæologiens. Menghin⁷²⁾ sætter ved den yngre Stenalders Frembrud i Afrika en Kultur, som han benævner „Valseøksekulturen“. Han støtter sig især på en Gennemgang af Materialet i Museerne i Berlin, Paris og London. Ledeform er *Valseøksen*, også kaldet den pølseformede Økse. Denne har i sin typiske Form næsten cirkelrundt Tværsnit, en rundagtig ofte hulsleben Æg. I Nakken afsluttes den rundagtigt eller kegleformigt. Typen forekommer ifølge Menghin⁷³⁾ i vor Ertebøllekultur, især mod Slutningen, og svarer til den butnakkede Økse. Valseøksen har været umådelig udbredt i Centralafrika. Fundene rækker gennem næsten hele Sudan fra Bahr el Ghazal til Nigers Flodområde og Øvre Guinea. Et Centrum lå ved Uele. Hvor langt mod Syd den går, er endnu ukendt. Menghin mener, at den udfylder hele Congobækkenet (jvf. dog her senere). Enkelte Stykker er fundne langt nede i Sydafrika. Materialet er hyppig Hæmatit. Nogle Eksemplarer har kun sleben Æg, andre er helt slebne. Mange Stykker synes forholdsvis unge, især de smukt slebne.

Menghin mener som nævnt, at der står et „Walzenbeilschicht“ ved Begyndelsen af yngre Stenalders Kulturer i Mellem-Afrika. På dette Grundlag skal der dernæst have udviklet sig en Række

⁷²⁾ Ltf. 44. S. 284 ff.

⁷³⁾ sst. S. 275.

ynge Kulturer. En af disse er *Guineakulturen*, som hørte hjemme mellem Niger og fransk Guinea. Ejendommelig for denne er blandt andet lange, slanke Økser. Deres Længde er indtil 0,5 m. Keramikken er primitiv. En Forskel mellem Guinea- og Congoneolitikum er, at der i den sidste optræder tosidet bearbejdede Flintpilespidser. Iøvrigt dannede vistnok Mellem-Afrika fra den hvide Nil over Congobækkenet og Øvre Guinea til Senegambien et stort ensartet Kulturområde, hvis mest fremtrædende Kendetegn var: Planteavl, fastboende Levevis, Utilbøjelighed til Flintforarbejdning, valseformede Økser, Kendskab til Pottemageri. Denne Kultur slutter med en Jernalder. I det østlige Centralafrika blev der allerede i det andet Årtusind før Kristus fremstillet Jærn, som Negerne bragte Ægypten som Tribut. Denne sidste Påstand står for Menghins Regning.

Til Referatet af Menghins Fremstilling vil jeg føje nogle Oplysninger, hentet fra de i Congomuseet udstillede neolitiske Fund⁷⁴), som Menghin vistnok ikke har stiftet Bekendtskab med. Her skelnes tydeligt mellem to geografiske Områder indenfor Congos Neolitikum: 1) Plateauområdet, der strækker sig gennem Øst-Congo fra Uele i Nord til Katanga i Syd. Her har boet et agerbrugende yngre Stenalderes Folk, som har haft Forbindelser fra Nildalen i Nord til Kap i Syd, og som har besiddet en typisk Serie Redskaber: gennemhullede Sten, slebne Økser af forskellige Stenarter, grove kugleformede Sten. 2) Den centrale Region, der strækker sig med vest-østlig Hovedakse fra Nedre Congo til Sankuru. Her er slebne Økser yderst sjældne. Materialet består næsten udelukkende af Pilespidser og Spydspidser, som ofte er udmærket tildannet. Befolkningens Hovederhverv må her have været Jagt.

Den agerbrugende Stenalderkultur i Øst-Congo falder øjensynlig sammen med Menghins Valseøksekultur. De Flintpilespidser, som efter Menghin er fremmede for Guineakulturen, hører øjensynlig heller ikke hjemme i Øst-Congo, men i den centrale Jægerkultur. Menghin sætter Valseøksekulturens Tid til det 3. Årtusind f. Kr., men den har sikkert holdt sig meget længere ned i Tiden. Samtidig skulde altså Befolkningen i det centrale og nedre Congo have været Jægere. Dette stemmer ganske godt med de Formodninger om, at Agerbruget i disse Egne er relativt ungt, som vi allerede een Gang har berørt.

Når man vil bringe Forbindelse mellem Menghins neolitiske Agerbrugskultur i Mellem-Afrika og Etnografernes Kulturkredse, synes der at kunne være Tale om to af disse: den vestafrikanske

⁷⁴) Jvf. også Litf. 6; 19; 48; 54.

og den gammelsudanesiske. Menghin selv, som dog næppe er synderlig kendt med Baumanns (og Frobenius') Anskuelse, tror på en nær Forbindelse mellem den vest-afrikanske Kultur og Valseøksekulturen. Et af den vestafrikanske Kulturs Hovedområder, det centrale og vestlige Congo, falder imidlertid netop i en Egn, hvor Valseøksekulturen mangler. Snarere kan der være Tale om, at de to Kulturer støder sammen i øvre Guinea. Forudsat Baumann har Ret i sin Formodning om Agerbrugets høje Ælde indenfor den gammelsudanesiske Kultur, forekommer det mig mere nærliggende at føje denne sammen med Menghins neolitiske Agerbrugskulturer i Mellem-Afrika. Det er mit Indtryk, at de vil dække hinanden i Udbredelse over meget store Arealer. Baumann finder⁷⁵⁾ sin gammelsudanesiske Agerbrugskultur stærkest udviklet i Nigerbuen, Nord-Togo, Nigeria, Nord-Cameroun, Shari-Distriktet, de Egne ved øvre Nil, hvor Kvægavl ikke er dominerende, hos flere Stammer i Nord-Congo og mellem Søerne Tanganyika og Nyasa. Bortset fra den sidste Lokalitet falder de nævnte Steder i den samme Region, hvor Menghin har konstateret Valseøksekulturen. Ved øvre Uele, hvor denne havde et af sine vigtigste Centrere, træffer vi bl. a. Baumanns gammelsudanesiske Folk Momvu. Vi kommer i det følgende til at vende tilbage til Spørgsmålet fra en anden Side.

Nogle af vore Hakketyper er allerede af Forskerne indpasset i Systemet af Kulturkredse. Hakken med Dølle (Type III) regnes af Frobenius⁷⁶⁾ til den norderythræiske Kultur. Dette berettiges i høj Grad af dens store sammenhængende Udbredelse i Central- og Øst-Sudan Nord for Congo. Baumann⁷⁷⁾ indrømmer, at Bladet med Dølle tilhører denne Kulturkreds, men tager Forbehold med Hensyn til Skaftet, idet Tvejen også benyttes som Skaft ved ældre Hakketyper. Indvendingen forekommer mig noget overflødig, da Hovedejendommeligheden ved Type III dog netop er Bladet med Døllen. Type III's Stilling som den yngste af vore Hakker bekræftes også på anden Måde end ved Udbredelsen. Døllen er sikkert rent teknisk seet vanskeligere at fremstille for Smeden end Type I's Negl, så det også derfor har Sandsynligheden for sig, at den er den yngre Form. Det er muligt, at denne Hakkeform også forekommer i den parallelt løbende syderythræiske (rhodesiske) Kultur. Ratzel⁷⁸⁾ afbilder nemlig en Økse, der udpræget ligner Type III, sammen med en Hakke af Type I fra Ovaherero, begge efter

⁷⁵⁾ Ltf. 17. S. 299.

⁷⁶⁾ Ltf. 27. III. 17.

⁷⁷⁾ Ltf. 16. S. 39.

⁷⁸⁾ Ltf. 49. S. 203.

Eksemplarer i Berliner-museet. Hereroerne lever i den sydvestlige Udkant af den nævnte Kulturkreds. Frobenius har i sin Tid gengivet denne Økse som Eksempel på Hakken med Dølle⁷⁹⁾, men han har senere ingen Signatur for Type III ved Hereroerne på sit Kort over denne Types Udbredelse i „Atlas Africanus“⁸⁰⁾. Også Mahieu⁸¹⁾ afbilder i „Numismatique du Congo“ et Hakkeblad fra Kasai og Katanga, der benyttes som Byttemiddel, hvis Stilk viser Antydning af Døllens Form, uden at man dog med Sikkerhed tør sige, om det har været Hensigten at skæfte Bladet således.

Vi har allerede gjort Rede for, at vi betragter Hakken med påbundet Træblad (Type II) som en gammel tilbagetrængt Form. Beslægtede Former findes i fjerne Egne af Kloden. En Række Økser med Blad af Sten, Muslingskal eller lignende fra Polynesien⁸²⁾ er skæftet på samme Måde som vor Type II og ligner i det hele denne påfaldende. Fjernere er Ligheden med nogle Økser fra Ny Guinea, hvor Bladet er anbragt i et Træfederal, som dernæst er bundet til den korte Gren af en Tveje⁸³⁾. De omtalte slanke Økseblade fra Guineaområdet indenfor Menghins Valseøksekultur kunde tænkes skæftet på en lignende Måde som de polynesiske Økser. Deres Udbredelse falder dog netop i en Egn, hvor jeg ikke ved sikkert, om Type II forekommer⁸⁴⁾. Ankermann lagde megen Vægt på Forbindelsen mellem den vestafrikanske Kultur og visse Kulturer på Ny Guinea og i Melanesien, hvor altså Skæftning af Økser ved Påbinding forekommer om end ikke i den Form, der mest minder om vor Type II. Ifølge Baumann⁸⁵⁾ regnes Type II sædvanlig til den vestafrikanske Kulturkreds. Denne viser sig imidlertid ved nærmere Eftersyn at være et meget sammensat Begreb. W. Schmidt regner med, at den allerede ved sin Indvandring i Afrika består af en Sammenblanding af to moderretlige Kulturer. Som det fremgik af Referatet efter Baumann, er den i sin nordlige Del sammenblandet med den gammelsudanesiske, mod Syd med den rhodesiske Kultur. Først og fremmest må det vestafrikanske Kulturområde vistnok karakteriseres som Afrikas store *Refuge*. Vi omtalte før, at Regnskovsområdet hører til de

⁷⁹⁾ Ltf. 26. Tavle I. No. 16.

⁸⁰⁾ Ltf. 27. III. Bl. 17.

⁸¹⁾ Ltf. 41. S. 658 a. Døllen mulig også gengivet Ltf. 18 a S. 27.

⁸²⁾ Ltf. 55. S. 98.

⁸³⁾ Ltf. 55. S. 93. Fig. 96.

⁸⁴⁾ En Hakke fra Portugisisk Guinea afbildet i „Führer durch das Museum für Völkerkunde Basel. Ackerbauhalle“ (Basel 1931) synes at stå Typen nær.

⁸⁵⁾ Ltf. 16. S. 13.

udpræget bevægelseshæmmende Egne i Afrika. På Grund af Omgivelsernes „konservative Karakter“⁸⁶⁾ er her ældgamle Kultur-elementer bevaret, som anden Steds er forsvundet. Hvis vi har Ret i vor Opfattelse af Type II's Tilknytning til Regnskovsområdet, eventuelt til Dr. Maes' Kundu-Mongo Gruppe, må denne anses for et Bevis for Typens høje Ælde.

Vanskeligst synes det at indføje Hakken med Negl (Type I) i Kulturudviklingen. Også Former, der minder om den, har en vid Udbredelse. Nationalmuseet besidder nogle Hakker af lignende Type fra Forindien. Også Træfoderalet til de nylig omtalte Økser fra Ny Guinea kan skæftes som Type I⁸⁷⁾. For at vi kan få nærmere Rede på dennes Historie, bliver det nødvendigt, at vi orienterer os i dens Udbredelse i Afrika udenfor belgisk Congo. Ved Stikprøver i Litteraturen fra de forskellige Egne af Afrika har jeg samlet følgende Liste (se nedenfor), der viser Typens Forekomst fra de sydlige Bantuer indtil Senegals Grænser. Udbredelsen er vistnok nogenlunde sammenhængende i Syd- og Øst-Afrika, mere huller i Sudan, hvor Hakken med Dølle er meget udbredt. De 3 sidste Lokalitetsangivelser er tagne fra Baumanns Tabel i Afhandlingen om Azande og Mangbetu⁸⁸⁾. B. M. angiver, at der findes et Eksempel i Berliner Museet. Czekanowskis Navn henviser til hans oftere omtalte Værk.

Stamme	Lokalitet	Stat eller Koloni	Henvisning
Bechuana		Britisk Sydafrika	Ltf. 24, S. 182
Ba-Ronga	ved Delagoabugten	Portugisisk Østafrika	„ 31, S. 195
	Nyasaland	Britisk Centralafrika	„ 67, S. 180
Babisa	SØ. f. Bangweolosøen	Nord Rhodesia	„ 53, S. 332
Balenge	v. Broken Hill	„ „	„ 53, S. 411
	Kilwa	Tanganyika Territ.	„ 46, S. 25
	Kiziba	„ „	„ 51, S. 53
	Unyamwezi, Usindja	„ „	„ 57, S. 118
	Ushashi, SØ f. Victoriasøen	„ „	„ 32, S. 139 f.
Baganda?		Uganda Protektoratet	„ 52, S. 427
	Argungu, Sokotoprovinsen	Nord Nigeria	„ 28, (44 f.)
Yoruba		Nigeria	„ 42, S. 126ff.
Khassonké	v. Kayes, Prov. Soudan	Fransk Vest-Afrika	„ 45, S. 100 f.
Djukum	nedre Benue	Nigeria	B. M.
Dinka-Agheer	Bahr eller Ghazal.	Anglo-ægyptisk Sudan	B. M.
Bari	„ „ „	„ „ „	Czekanowski

⁸⁶⁾ Ltf. 18. 451 ff.

⁸⁷⁾ Ltf. 55. S. 93. Fig. 96.

⁸⁸⁾ Ltf. 16. S. 115 f.

Det er selvfølgelig ikke med fuld Sikkerhed, at man kan drage Slutninger ud fra en Undersøgelse over Hakketypernes Udbredelse i Afrika, når denne delvis kun er belagt med Slikprøver. Navnlige er Materialet spinkelt for Nordøstafrikas Vedkommende. Det er dog allerede omtalt, at Hakken med Dølle ifølge Frobenius har en ret sammenhængende Udbredelse i Dele af Central- og næsten hele Øst-Sudan, indbefattende Bahr el Ghazal Området. Han har endvidere Signatur for den N. f. Abessinien ved en af de store Indfaldsporte for fremmede Kulturelementer i Nordøst. Hertil kan føjes, at Type III ved Skæftningsmåden knytter sig til mange nyere Agerbrugshakker i Eurasien, ved hvilke Hakkebladet ved Hjælp af en i Nakken tildannet Ring eller Cylinder er anbragt på Skaftet. Fra Ægypten, hvor Type I er Oldtidshakken, har Nationalmuseet en Hakke fra Nutiden, der står disse nyere eurasiske Hakker nær. Type III kan vel endog siges at have Slægtninge i vore hjemlige Hypejærn, blot er Døllen her anbragt på et lige Skaf og ved en krum Stilk forbundet med Bladet. Ud fra det anførte tør man sige, at stort set giver Fordelingen af Hakketyperne i Afrika følgende Billede: Hakken med påbundet Blad er trængt tilbage mod Regnskoven. Den optræder sporadisk i Type I's Område på alle Sider omgivet af denne, undtagen mulig i Kordofan. Hakken med Negl er den videst udbredte Hakkeform i Afrika. I Sudan, især mod Øst, er den delvis erstattet af Hakken med Dølle. I næsten hele den Del af Nord-Congo, hvor denne forekommer, synes den ganske at have fortrængt Hakken med Negl. Flere Steder i Sumpene ved Bahr el Ghazal er denne dog stadig bevaret. Det ser da ud, som Hakken med Negl (Type I) har trængt Hakken med påbundet Blad (Type II) foran sig og selv fortrænges af Hakken med Dølle (Type III). Den skulde da i Tid stå imellem dem.

I Formen med Jærnblad er Hakken med Negl, efter hvad der før er omtalt, mange Steder relativt ny. For det første er det imidlertid stadig et åbent Spørgsmål, hvor langt tilbage i Tiden der har fundet Jærnproduktion Sted i Afrika, dernæst er vi nødt til at medregne de Eksemplarer af Type I, der har Træblad, hvorfor Typens Historie helt løses fra Spørgsmålet om Jærnproduktionen.

Sammenligner man Udbredelsen af Hakken med Negl (Type I) med Kulturkredsens, finder man, at kun Frobenius' æthiopiske Kulturkreds⁸⁹⁾ har en lignende vid Udbredelse som denne Hakke. Barkstoffer, Gennemboring af Læberne, Kurvefletning ved Mænd, Pælebygninger m. m. forekommer også lige fra Senegal til Syd-

⁸⁹⁾ Lf. 27. VIII. 48.

afrika og optræder både i Søhøjlandet og Congo. I et lige så vidt Område findes Folk, der ikke bruger Omskærelse af Mænd. Flere af disse Elementer går igen i Baumanns gammelsudanesiske Kulturkreds, som denne selv sammenstiller med Frobenius' æthiopiske Kultur. Mænds Deltagelse i hele Agerbrugsarbejdet forekommer lige så vidt omkring. Såvidt jeg kan skønne, må Hakken med Negl anvendes af en stor Del af Baumanns gammelsudanesiske Agerbrugere. Nærmere konstaterer det kan jeg for Indlandsstammer i Østafrika, for Momvu og Yoruba. Denne Hakke (Type I) er oftere, således både af Baumann⁹⁰⁾ og Frobenius⁹¹⁾ blevet sat i Forbindelse med de Økser fra yngre Stenalder, der skæftedes på samme Måde. Ifølge Referat hos Baumann skal de Calonne i „Azande“ (Bruxelles 1921) have antydnet Forekomsten af Stenhakker med denne Skæftningsmåde hos Proto-Momvuerne. Da Rydningsøksen og Hakken ofte benyttes omtrent samtidig, er det meget nærliggende, at Tildannelsen af den ene har påvirket Tildannelsen af den anden. Den vistok mest udbredte Øksetype hos Afrikas Negere er skæftet som Hakken med Negl. Tessmann⁹²⁾ har i sin Bog om Buberne på Fernando Poo blandt sine Billeder af Agerbrugsredskaber to Økser, begge skæftede som Hakketype I (dog med den Forskel, at det drejer sig om Retøkser), den ene med Stenblad, den anden med Jærnblad, som erstattede det første snart efter Portugisernes Ankomst. Her synes altså Overgangen fra Stenalderøksen til den på samme Måde skæftede Økse med Jærnblad direkte iagttaget. Blandt de Økser, Menghin gengiver fra Guinealandenes Neolitikum, er der flade slebne Former, som udmærket kan have været skæftet på denne Måde, ligesom dette sikkert lader sig gøre med selve Valseøksen.

Hakketype I med Træblad går i Ægypten tilbage til den ældste historiske Tid, d. v. s. den er her samtidig med eller endog ældre end Valseøksekulturen i Sudan, og intet synes at være til Hinder for, at en sådan Hakke også kan have været benyttet indenfor denne. Det ser måske i første Øjeblik noget mærkeligt ud at indføje en Hakke med Træblad i en Stenalderkultur. Men ved nærmere Overvejelse forekommer det ikke så urimeligt. Man har opstillet en Hypothese om en Træalder, der er gået forud for Stenalderen, og jeg skal ikke bestride Muligheden deraf. Men der er dog i den Forbindelse Grund til at se lidt på de Træredskaber, vi har og kender. Så snart vi er ude over den simple Kæp, man sam-

⁹⁰⁾ Ltf. 16. S. 40.

⁹¹⁾ Ltf. 26. Tekst til Tavle I.

⁹²⁾ Ltf. 61. S. 46.

ler op i Skoven og bruger til at støtte sig til eller slå med, er de fleste Træredskaber af en sådan Form, at de vanskeligt kan tænkes tildannet uden et skærende Redskab. Og en så smukt udført Genstand som Hakketype I med Træblad synes netop at forudsætte så gode skærende Redskaber, som i det mindste en udviklet Stenalderkultur har leveret dem. Derfor mener jeg, der kan være god Grund til at indføje denne Hakke i Valseøksekulturen med dens udmærkede slebne Stenredskaber.

Vi kan resumere det her fremsatte i følgende: 1) Hakketype I går i Formen med Træblad i Ægypten formentlig så langt tilbage i Tiden som de neolitiske Kulturer i Mellemafrika. 2) Den er beslægtet med Økseformer fra yngre Stenalder. Der kan både tænkes en umiddelbar Overgang fra Hakker med Stenblad til sådanne med Jærnblad og et Overgangsled eller en Urform med Træblad. 3) Hakketype I falder i Udbredelse sammen med Frobenius' æthiopiske Kulturkreds, som igen for en stor Del dækker Baumanns gammelsudanesiske. Det ligger derfor nær at formode, at Hakketype I i sin ældste Historie har Tilknytning til Baumanns gammelsudanesiske Agerbrugskultur og Valseøksekulturen, som vi har søgt at bringe denne Kulturkreds i Forbindelse med. På et eller andet Tidspunkt har den imidlertid gjort et Fremstød og bredt sig langt videre i Afrika, så den nu også omfatter Hakkebrugere, hos hvem Kvinden har Hovedarbejdet ved Agerbruget.

Hakke I synes yngre end Type II, der måske hører hjemme i den vestafrikanske Kultur, men den er ældre end Type III, der hører hjemme i den ungsudanesiske Kultur. De ældste Lag i den gammelsudanesiske Kultur skulde være ældre end begge disse Kulturer. Men hvis Baumann har Ret i sin Formodning, at de gammelsudanesiske Folk har overtaget Agerbruget fra den vestafrikanske eller en anden yngre Kulturkreds, er det forståeligt, at deres Agerbrugshakke også repræsenterer et yngre Trin i Udviklingen end den vestafrikanske Kulturs.

Det er øjensynligt, at alle vore Hakker kan afledes af Tvejen. Ved Type II—V er dette umiddelbart indlysende. Ved Type I (Hakken med Negl) ses det let ved en nærmere Betragtning. Til Skafthovedet vælges et vridvokset Sted i Træet, hvilket sædvanlig vil sige et Sted, hvor der findes en Knast, hvorfra der tidligere har udgået en Gren. På visse Skaftyper i Congo er Mindet om Tvejen endnu bevaret i Hovedets bagudrettede Tap. Man kan eventuelt opstille en Udviklingsrække⁹³⁾, hvis første Led er Type II. Den næste er, at Bladet stikkes ind i en Kløft i Tvejens korte Gren,

⁹³⁾ delvis efter Frobenius. Ltf. 26. Teksten til Tavle I.

der bindes fast sammen omkring Bladet, som ved visse Pygmæ-Økser⁹⁴). 3die Trin er, at Ombindingen opgives som ved vor Type V (knæbøjet Skaft med Bladet stukket ind i Enden af den korte Gren). Idet den korte Gren efterhånden helt bortskæres eller Skaftet vendes og Bladets Negl fra den modsatte Side føres ud i den, har vi Type I. Opstillingen af en sådan Udviklingsrække kan have sin Berettigelse deri, at den viser, hvorledes den, som det ad anden Vej er påvist, øjensynlig yngre Type I er udviklet af den ældre Type II; men den bør tages med største Varsomhed. Det vil være umådelig vanskeligt nogensinde at dokumentere, at Udviklingen netop er gået således for sig.

Det væsentlige ved Hakken er Bladet og dettes Anbringelsesmåde. Det er ved dette, at Hakken adskiller sig fra en simpel tilspidset Pind eller Tveje til at rode op i Jorden med. Tekniske Fremskridt består i, at man ved Hjælp af bedre tildannede Redskaber giver det menneskelige Arbejde større Effektivitet. Med det brede, skarpe Hakkeblad bearbejder man mere Jord eller det samme Stykke Jord grundigere i et bestemt Tidsrum end med Pinden. Det skulde synes mest lige til at tildanne Tvejen med den ene Gren som et bredt Blad, således som ved vor Type IV, men denne står mærkeligt isoleret. Mulig kan dog nogle af de omtalte Træhakker, om hvis Form der ikke er givet nærmere Oplysning, repræsentere den. Det må have vist sig mere praktisk at tildanne et Hakkeblad af hårdt Træ eller andet solidt Materiale og anbringe det på et Skaft, ellers var de Former, hvor dette er sket, næppe blevet så almindelige. Men disse Hakker har et svagt Punkt i Sammenføjningen. Hakken med påbundet Blad skulde synes tilbøjelig til under Arbejdet at glide i Påbindingen, Hakken med Negl til at knække i Nakken, navnlig når man skraber Jorden ind imod sig. Her vil Formen med Jærnblad antagelig vise sig solidest. Mulig har Overgangen fra Træblad til Jærnblad givet Anledning til et første Fremstød af Type I mod Type II. Denne Form var også nemmere at skæfte end samme Type med Sten- eller Træblad; Neglen glødes, idet den stikkes ind i Hullet i Skaftet⁹⁵).

Når Type I med Jærnblad mange Steder synes at have bredt sig i så ny Tid, at de indfødte endnu har bevaret Erindringen derom, tør man næppe deraf slutte, at Jærnproduktionen i Afrika er af ny Dato. Snarere har det med Spørgsmålet om Jærnets Kvalitet at gøre. Negernes egen Jærnproduktion kan selvfølgelig nogle Steder have været så lille, at der måtte spares på Jærnet, men desuden

⁹⁴) Ltf. 35.

⁹⁵) Ltf. 31. S. 195.

har Jærnet sikkert ofte været meget urent. Slagge-Indholdet har gjort det usolidt, så enten Neglen bøjedes eller Bladets Kant krængedes om under Arbejdet. Med det europæiske Jærn, som selvfølgelig trængte ind i Afrika forud for Europæerne selv, fik man en ensartet Vare i større Kvantiteter, hvoraf der lod sig smede solide Redskaber. Derved fik Type I med Jærnblad måske det endelige Overtag over Træhakkerne. Den Betydning et Produktionssted som Usindja havde, beroede vel også på, at man der forstod at fremstille Jærn af bedre Kvalitet end anden Steds. Endelig må det nævnes, at også Hakken med Dølle, den yngste Type, må stille ret store Krav til Jærnets Kvalitet; især ved Overgangen mellem Blad og Dølle har den et skrøbeligt Punkt.

Carl Gunnar Feilberg.

Forklaring til Kort (S. 271) over Hakketypernes Fordeling i Belgisk Kongo.

Nr.	Stamme	Stedsangivelse	Distrikt
<i>Type I.</i>			
1		Banana	Bas Congo
2		Région Maritime	" "
3		Cataractes	" "
4		Terr. de la Lufimi	" "
5	Baloie	Sec. de la Giri	Bangala
6		Eggen ved Nlle. Anvers	"
7		Bangala	"
8	Mosengere	V. f. Lac Léopold II	Lac Léopold II
9		Lac Léopold II, Lukenie	" " "
10	Badinga	Eggen ved Madina	Kasai
11	Bakuba (Bushongo)		"
12	Baluba		"
13		Kanda-Kanda	Lomami
14	Batetela	Lubefu	Sankuru
15	"	Katako Kombe	"
16	Boycla	Moma	Équateur
17		Pt. de Wazimba	Maniema
18		Secteur de Kasongo	"
19	Wabembe, Bango Bango	Kabambare	"
20		Niembo	"
21		Baraka	Kivu
22		Uvira	"
23		Terr. de l'Akanyaru	Ruanda

Nr.	Stamme	Stedsangivelse	Distrikt
24	Wasongola, Wagen- gele, Bakusu	Ponthierville	Stanleyville (mulig Kivu og Maniema)
25	Bakusu	Wanie Rukula	Stanleyville
26		Roméé	"
27	Wallendu, Babira, Bahema m. fl.	Kilo	Ituri
28	Logo, Do		Haut Uele
29	Bari		" "
30	Mombutu	Arebi	" "
31	Mamvu (Momvu)		" "
32	Medje		" "
33	Bangba, Bere	Niangara	" "
34	Madi		" "
<i>Type II.</i>			
35	Batetela, Ahamba	Katako Kombe	Sankuru
36		Gombe, ml. Lunia og Lomami	"
37	Batetela, Busonge	Lubefu	"
38	Bakusu	Kindu	Maniema
<i>Type III.</i>			
39	Azande	Bwere, Niangara	Haut Uele
40	Abarambo	Bomokandis højre Bred	" "
41	Madi	Chefferie Manzali, ved Bambili	Haut Uele ell. Bas Uele
42	Ababua	ved Bambili	Bas Uele
43	Bagbe (Bagbwe?)	Buta ved Rubi	" "
44	Basire	Bondo	" "
45	Budja og Mogwandi	Mellem Dobo og Abu Mombazi	Bangala og Ubangi
46	Yakoma	Yakoma	Ubangi
47	Mono	Duma	"
<i>Type IV.</i>			
48	Ahamba, Batetela	Katako Kombe	Sankuru
<i>Type V.</i>			
		„Houe Kassai“	

Nb. Stedsangivelsen meddeler i mange Tilfælde ikke nøjagtig Stedet, hvorfra den pågældende Hakke stammer, men den Station el. lign., hvorfra den er indsendt til Museet.

Agerbrugshakker fra belgisk Congo.

Fig. 1. Ruanda (Nationalmuseet, København). Det runde Blad ses fra Siden.

Fig. 2. Bakuba. Fig. 3. Mombutu. Fig. 4. Kasai-Området.

(Fig. 2—4 Musée du Congo Belge, Tervueren).

Agerbrugshakker fra belgisk Congo.
Fig. 5. Yakoma. Fig. 6. Batetela. Fig. 7. Bakusu. Fig. 8. Batetela.
(Alle i Musée du Congo Belge, Tervueren).

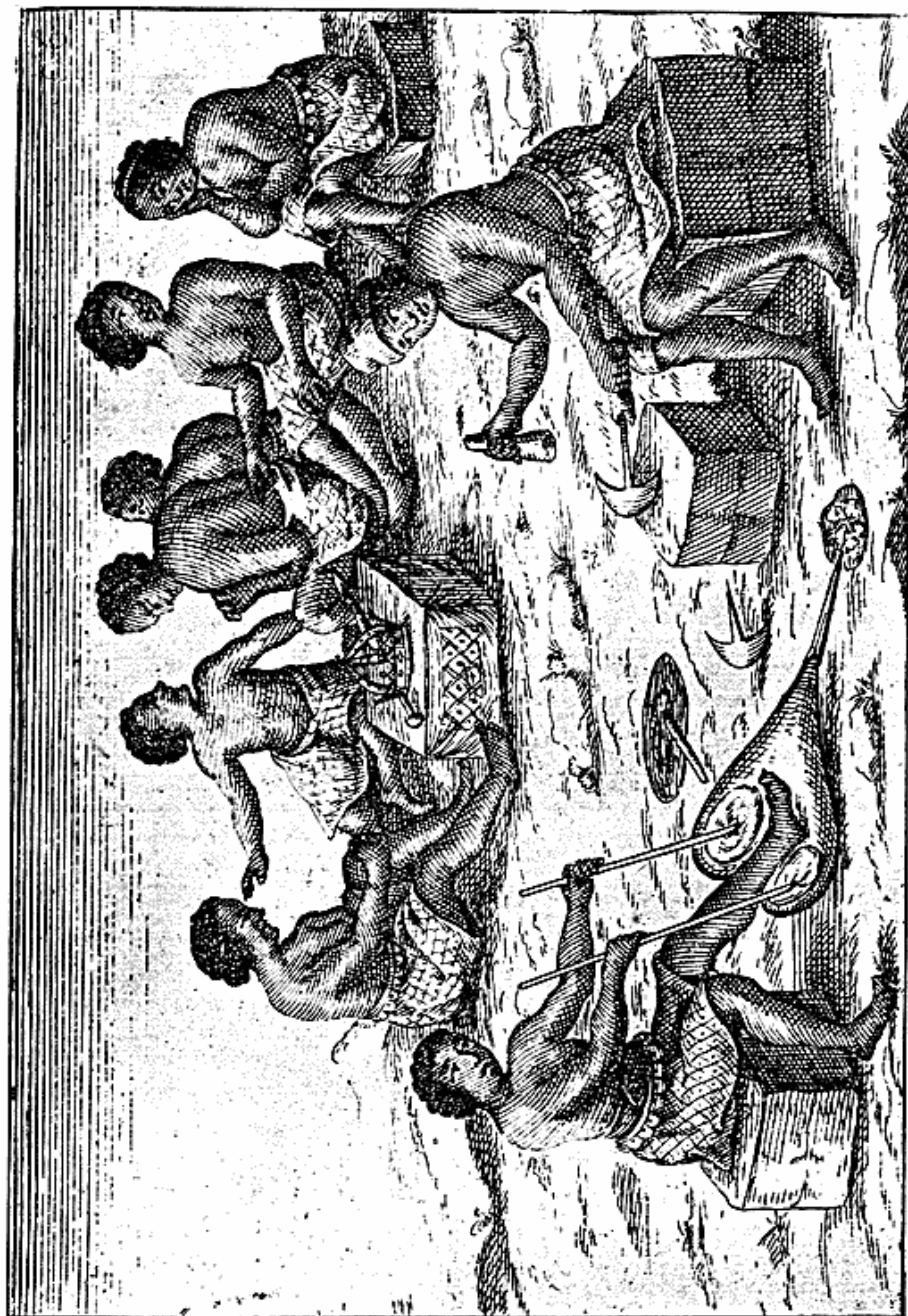
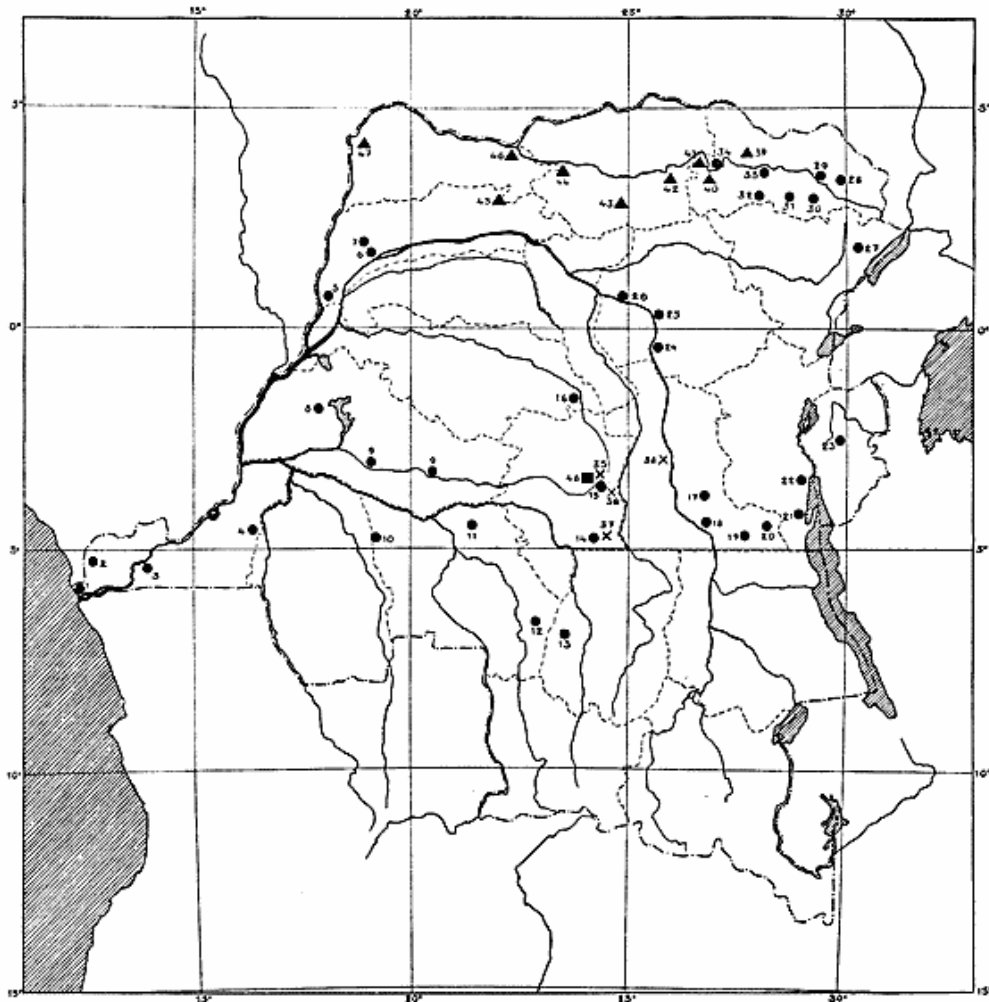

Fig. 9. Negersmede ved Arbejdet efter Cavazzi (Ltf. 18 a). Scepteret og Kronen hentyder antagelig til Tekstens Oplysning, at Angolas første Konge var Smed.

Fig. 10. Agerbrugshakker af Træ og Dele af sådanne fra Oldtidens Ægypten. Øverst i Midten en Tveje (forhistorisk). Det store Blad til højre viser foroven Tappen, der stikkes ind i Skaftet. $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{6}$. Efter Flinders Petrie: *Tools and Weapons*. London 1916. Tavle LXVIII.

- Hakke med Negl (Type I).
- × Hakke med påbundet Blad (Type II).
- ▲ Hakke med Dølle (Type III).
- Hakke af Træ i eet Stykke (Type IV).

*Kort over Hakketypernes Fordeling i Belgisk Congo.
Jvf. Listen S. 265—266.*

SUMMARY

SOME TYPES OF HOES IN BELGIAN CONGO

The investigation is based principally upon an examination of about 140 hoes, complete with handle, in the Musée du Congo Belge, Tervueren, made by the author in the summer of 1932. I take this opportunity of expressing my gratitude for the unhesitating manner in which the Museum authorities gave me permission to study the material. I have also been greatly assisted by H. Baumann's map of the hoe forms in a part of Central Africa and the Table accompanying it (Bibl. 16).

In Belgian Congo the hoes comprise the following main types:

Type I. (Fig. 1—3). The blade is of iron, furnished with a spike on the butt, and this spike is inserted in a hole in the thickest end of a straight wooden handle. This type is to be found over almost the whole of Belgian Congo (see the map and table). The exceptions are the districts of Ubangi and Bas Uele on the northern boundary, and certain neighbouring areas. Its distribution is more coherent than would appear from the map, as in several cases the provenance is indicated only vaguely. A term like "Houe Kassai" is difficult to place. The specimens given as "Baluba" (Nr. 12 on the list) may possibly cover wide expanses of South Congo. No. 24 on the list may apply to large parts of East Congo. Guided by small variations in the shape of the hoes it is possible to distinguish roughly between two provinces: 1) A western and central-southern. Here the blades are especially large triangular with a convex lower edge (table p. 230), broad shovel-shaped, trapeziform (table p. 232 middle), and also spadeformed. Frequently the head of the handle has a rearward tenon (table p. 233 above), and the handle itself is often handsomely carved. 2) An eastern and northeastern. The blades may be large, circular and cordate, (tables p. 231), or small, chisel-shaped-triangular (table p. 232 above). As a rule the handles are longer than 1), which usually are shorter than 0.70 m. The head of the handle is most frequently knobbed or thin (tables p. 233 below, 234).

Type II. (Fig. 7—8) The blade is long, of hard wood or of iron, and fastened by means of rattan or similar material to the short arm of a forked branch, the long arm serving as a handle. The specimens of this type in the Congo Museum come from a region on the southern border of the equatorial rain forests. I believe the type is also known at Aruwimi (Bibl. 36).

Type III. (Fig. 5). The blade is of iron, often triangular, and fitted with a socket which is placed on the handle, a forked branch as in II. The type occurs on the northern boundary of Belgian Congo. Baumann's map places it in the same region. Frobenius (Bibl. 27. III, 17) also has it at the convergence of the Ubangi and the Congo.

Type IV (Fig. 6) is a forked branch, of which the broader arm is shaped as a blade, the other as a handle. There is only one specimen in the Congo Museum, from the same region as Type II.

Type V. (Fig. 4). The handle is a branch, into the shorter, sawn-off arm of which the convex triangular iron blade is inserted. Only one specimen, with its provenance indicated as "Houe Kassai".

In Belgian Congo the work of tilling the soil is usually so divided between the sexes that the men clear the ground, whereas the remainder: planting of seedlings, hoeing, weeding, etc. is done by the women. In several places, however, the men do a greater share of it. According to the particulars accompanying the hoes in the Congo Museum, they are mostly women's tools and therefore no doubt are mostly used in the women's part of the work. Still, words such as "defrichement", "debroussement" and "dessouchage" indicate that hoes are also used in clearing, the two latter terms in List No. 45. In that case the work must often call for considerable strength in this implement; for instance when the worker is scraping the soil towards him a very solid joint of blade and handle must be necessary.

The association of Type II with the equatorial rain forest is also made clear by the examples of its occurrence recorded by Baumann (Table p. 241). Wooden blades are mentioned only in connection with Batetela and Mongelima. At both places it has almost been displaced by the iron blade. In Uganda the cordate blades, which otherwise are employed in Type I, are fastened to the forked handle by the spike. There, and among the Wasukuma, Type II is being displaced by Type I. The tribes referred to by Baumann almost all live in the rain forest or the savannas in its neighbourhood. I have very little information otherwise from Africa (Kordofan, in Baumann). Presumably it is an old form which has been forced back towards the rain forest and has survived there. It would be very interesting if it could be shown that Type II is more closely connected with the Kundu—Mongo group separated out by Dr. Maes in the central Congo basin, and characterized by friction fire-making, the tripod and back-rest, etc.

The two provinces which we segregated within the distribution area of Type I, by means of special forms of that type, are apparently the result of culture and trade connections, which we also meet with elsewhere. As to masks, J. Maes picks out two zones of distribution, a northern one and a southern one. The latter falls within our 1st province. The distribution of the wooden head-rest coincides with it almost completely. The head-rests in North Congo which come within our 2nd province are in fact different in form from the others. Apparently this province is connected by means of trade routes up along the Congo river and transversally across the southern part of Belgian Congo. And in that same province a number of words are in use with the stems "kongo", "kungu", "kenge", as a term for the hoe, whereas the Swahili word "djembe" occurs in several parts of East Congo. The latter word seems to be connected with trade from the East. In Usindja, at the south end of Lake Victoria, there was a large industry in the making of cordate hoe blades of iron, which were widely sold. There also seems to have been a production centre at Kivu among the Wabembe. Hoe blades of various shapes were bartered in Congo. No doubt the wide lacuna in the distribution of the hoe in Central Congo (see the map) is a result of a lack of iron. There have not been hoes sufficient for any to be spared for the museums.

In Carvazzi's work on Northern Angola (1687) negro smiths are shown at work forging hoe blades with a spike like Type I (Fig. 9). This type,

however, may be earlier than the iron product, for wooden blades of the type occur among the Wanyaturu, and possibly in Nyasa Land too. There also seems to be a possibility that they were known among the Wanyamwezi and several other tribes. In the Congo Museum I have seen a handsomely formed wooden blade of this type from Moliro near Lake Tanganyika, but intended for "abattre les écorces pour étoffes". In several instances where mention is made that wooden hoes have been used in early times it is impossible to determine of which types they were. These hoes with a wooden blade of Type I greatly resemble those that were in use in ancient Egypt, and it is presumable that there is some association. The culture connections between Egypt and Central Africa in early times have often been proved. And it is certainly evidence of the age of Type I that hoes of this type are used for ceremonial purposes in South Congo.

On the basis of present-day views of the general culture development of Africa, several conclusions may be drawn as to the history of our hoe types. The great rain forest area along the river Congo and the swamps along the Upper Nile have been an obstacle to all culture movements. Old elements have a possibility of long being preserved there, whereas currents from the outside have been stronger in the savannas round about. In setting up the culture strata that may have had some influence on the development of agriculture in Central Africa I follow H. Baumann's plan (Bibl. 16), which in many respects conforms with that of L. Frobenius. Baumann differentiates between the following cultural strata, commencing with the latest: 1) Late Sudanese, 2) Rhodesian, parallel with 1) in South Africa, 3) Hamitic, 4) West African, within which the women do the field work, 5) Early Sudanese, under which name Baumann collects the culture movements that preceded 4). Within it the men do the field work. In the Congo region 4) and 5) have become closely associated. Baumann's repeatedly argued grouping of the Early Sudanese patriarchal culture stratum (Bibl. 15 and 16) together with agriculture is of particular interest.

Menghin has endeavoured to combine our knowledge of the archaeology of Central Africa. The beginning of the Late Stone Age in Africa he couples with the "Walzenbeil"-culture, characterized by an axe resembling the thickbutted axe of the Ertebolle Culture in Denmark. This form of axe has had a tremendous range in Central Africa. One centre was at the Uele. On the foundations of the "Walzenbeil"-culture there developed agricultural cultures, with a knowledge of pottery, in the regions from Senegambia to the Nile. As far as I am able to judge, the plateaux in East Congo shared in this agricultural culture, whereas the regions from the Lower Congo to Sankuru in the Central Congo basin are outside it. In the latter area the material is mostly arrow and spear heads whereas polished axes are rare. For a long time the principal occupation of the people seems to have been hunting. There may be some probability that Menghin's "Walzenbeil"-culture, with the agricultural cultures that were derived from it, has some connection with Baumann's Early Sudanese culture stratum. For the most part both cultures belong to the same regions.

Hoe type III is placed by Frobenius to the Late Sudanese (North

Erythrean) culture. It occurs in North Congo in areas where Late Sudanese people (Azande) intruded, together with late elements such as the throwing-knife and the sword. Some investigators place Type II to the West African culture, which agrees well with our view of it as an early, superseded form.

Type I is more difficult to fit into the development. It is also known outside of Africa, for instance in India. The table of its occurrence in Africa (p. 260) has partly been built up of samples taken from the literature, and partly from H. Baumann. Outside of Belgian Congo the type seems to be rather continuously distributed in East Africa and large parts of South Africa, more sporadically in Sudan, where Type III especially is very widespread in the East. In broad outlines, we get this picture from the distribution of these hoe types: Type II has been forced back against the rain forest and is almost everywhere surrounded by Type I, which again on the Northeast has been superseded by Type III, which closely resembles quite modern hoes. Thus chronologically Type I would be between Types II and III. We may also say of Type I: 1) The type must be very old; the related forms in Egypt must be contemporaneous with neolithic cultures in Central Africa. 2) It is reasonable to suppose that axes and hoes have influenced each other's form. Africa's commonest axe is hafted like Type I. The type is often connected with axes of the Late Stone Age, which were hafted in this manner. On Fernando Poo it is possible to follow the transition from stone axe to iron axe of this type. As regards hoes, it is possible that a form with a wooden blade had formed the connecting link. 3) If we examine, for instance by means of L. Frobenius' and Ritter v. Wilm's "Atlas Africanus", what culture elements have wide distribution like the hoe Type I, we find them especially in the Ethiopian culture, which to a great extent coincides with Baumann's Early Sudanese culture. Thus it is reasonable to suppose that the earliest history of this type is connected with this culture region and the "Walzenbeil"-culture. The presumption that Type I is later than Type II, which has its place in the West African culture, may be made to conform with Baumann's hypothesis by supposing that the Early Sudanese culture has taken up agriculture from a late matriarchal culture.

At some time or other Type I has made an advance and also spread to hoe users where the main work was done by the women. This advance may, perhaps, be in some way connected with the transition from wooden to iron blade, or with the question of the quality of the iron. It may be that access to European iron had some significance to the latest advance of this type.

As regards Types IV and V, the material is too small to allow of any conclusions. All five types of hoe may be traced to the forked branch. As to Types II—V this is obvious at once. With Type I the head handle has often been selected at a place in the wood from which a branch has grown out, and the memory of the forked branch has been preserved in the rearward tenon on many handle heads.

LITTERATURFORTEGNELSE

(citeret: Lf.)

De vigtigste benyttede Kort.

- 1) Carte ethnographique du Congo Belge par le Dr. Joseph Maes i J. Maes: „Volkenkundige Gids van het Museum van Belgisch Congo“ Brussel 1922. 1/8,000,000.
- 2) Carte politique de l'État indépendant du Congo. 3e Édition par le Capitaine Louis i „L'État indépendant du Congo à l'Exposition Bruxelles-Tervueren 1897“. 1/7,200,000.
- 3) J. Flamme: Carte administrative du Congo Belge et de ses Voies de Communication. 1927. 1/5,000,000.
- 4) Congo Belge et Angola. Carte dressée par le Service cartographique de la Société Internationale forestière et minière du Congo avec la collaboration de la Companhia de Diamantes de Angola. 1/4,000,000. Édition 1926.
- 5) Carte ethnographique du District de l'Uele exécutée d'après les données du Comm. Hutereau par le Dr. Jos. Maes i A. Hutereau: Notes sur la Vie familiale et juridique de quelques populations du Congo Belge (Ann. du Musée du C. B. Ethnogr. et Anthrop. — Serie IV. Documents ethnographiques. Tome I Fasc. I. Bruxelles 1909). 1/2,000,000.

Af *Annales du Musée du Congo Belge. D. Anthropologie et Ethnographie*, tidligere „*Annales du Musée du Congo*“. Der har i Tidens Løb fundet Omordning af Publikationerne Sted med Hensyn til Bogstav og Serienummer, hvorfor flere af disse nu fremtræder med andre Bogstaver og Romertal end ved Udgivelsen.

Serie I. Anthropologie et Préhistoire.

- 6) Tome I. Fasc. 1. L'Age de la Pierre au Congo, par X. Stainier (1899).

Serie III. Ethnographie. Notes analytiques sur les Collections du Musée du Congo.

- 7) Tome I. Fasc. 1. La Musique (1902).
- 8) Tome II. Fasc. 1. La Céramique (1907).

Serie IV. Documents ethnographiques.

- 9) Tome II. Notes ethnographiques sur les Peuples communément appelés Bakuba, ainsi que sur les peuplades apparentées. Les Bushongo, par E. Torday et T.-A. Joyce (1911).
- 10) Tome III. Notes ethnographiques sur les populations habitant les bassins du Kasai et du Kwango oriental. Peuplades de la forêt. Peuplades des prairies, par E. Torday et T.-A. Joyce (1922).

Serie V. Miscellanées.

- 11) Tome I. Fasc. 1. Notes sur les populations des bassins du Kasai, de la Lukenie, et du Lac Léopold II, par J. Maes (1924).

Serie VI. Catalogues illustrés des Collections ethnographiques du Musée du Congo Belge.

- 12) Tome I. Fasc. 1. Les Appuis-tête du Congo Belge, par J. Maes (1929).
- 13) Tome I. Fasc. 2. Les Trépieds et Appuis-dos du Congo Belge, par J. Maes (1930).
- 14) Tome I. Fasc. 3. Les Allume-feu du Congo Belge, par J. Maes (1933).

Anden Litteratur.

- 15) B. Ankermann: Kulturkreise und Kulturschichten in Afrika. Ztschr. für Ethnologie. 37 Årg. (1905). S. 54—90.
- 16) H. Baumann: Die materielle Kultur der Azande und Mangbetu. Baessler-Archiv XI (1927). S. 3—129.
- 17) Samme: The Division of Work according to Sex in African Hoe Culture. „Africa“ I (1928). S. 289—319.
- 18) G. Buschan: Illustrierte Völkerkunde I. Stuttg. 1922.
- 18a.) G. Antonio Cavazzi: Istorica Descrizione de'tre Regni Congo, Matamba et Angola. Bologna 1687.
- 19) J. Colette: Le Préhistorique dans le Bas-Congo. Bull. de la Soc. d'Anthrop. de Bruxelles. XLIV (1929) S. 42—47.
- 20) M. A. Condon: Contribution to the ethnography of the Basoga-Batamba, Uganda Protectorate, Br. E. Africa. „Anthropos“ V. (1910). S. 934—956.
- 21) J. Czekanowski: Forschungen im Nil-Kongo Zwischengebiet I. Zwischenseengebiet. Mporo: Ruanda. Wissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Zentral-Afrika-Expedition 1907—1908. Bd. VI, 1. Lpz. 1917.
- 22) J. H. Driberg: The Lango. A nilotic tribe of Uganda. London. 1923.
- 23) Louis Franck: Le Congo Belge, I-II (ca. 1930).
- 24) G. Fritsch: Die Eingeborenen Süd-Afrikas. Breslau. 1872.
- 25) Leo V. Frobenius: Der Handel im Kongobecken. Deutsche Geogr. Blätter. Bd. XVII. Heft. 3.
- 26) Samme: Geographische Kulturkunde. I. Afrika. Lpz. 1904.
- 27) Samme og Ritter v. Wilm: Atlas Africanus. München. 1921. ff.
- 28) P. G. Harris: Agricultural and Pastoral Implements of the Peoples of Argungu Emirate. „Man“ XXXI. London. 1931. No. 46. S. [43] ff.
- 29) Fernande Hartmann: L'agriculture dans l'ancienne Égypte. Paris. 1923.
- 30) A. Hutereau: Histoire des Peuplades de l'Uele et de l'Ubangi. (Bibliothèque Congo. No. I). Bruxelles, efter 1920.
- 31) Henri-A. Junod: Les Ba-Ronga. Neuchatel. 1898.
- 32) P. Kollmann: Der Nordwesten unserer Ostafrikanischen Kolonie. Berlin (ca. 1898).
- 33) E. Leplae: La situation de l'Agriculture au Congo Belge. II. L'Agriculture indigène. „Congo“ 1920. I. S. 201 ff.
- 34) F. v. Luschan: Eisentechnik in Afrika. Ztschr. f. Ethnologie 1909. S. 22—104.
- 35) J. Maes: Notes sur quelques Objets des Pygmées-Wambutu. „Anthropos“ VI (1911). S. 132—135.
- 36) Samme, efter Rév. P. Steinmetz: Quelques Notes sur les Mongelima, Congo Belge. „Anthropos“ VIII (1913). S. 342—358.
- 37) Samme: Armes de jet des populations du Congo Belge. „Congo“ 1922. I. S. 181—193.
- 38) Samme: Les sabres et massues des populations du Congo Belge. „Congo“ 1923. I. S. 351—367.
- 39) Samme: Aniota Kifwebe, Anvers. 1924.
- 40) Samme: La métallurgie chez les populations du Lac Leopold II-Lukenie. Ethnologica IV (1930). S. 68—101.
- 41) A. Mahieu: Numismatique du Congo. „Congo“ 1923. I. S. 641—695.

- 42) C. K. Meek: Northern Nigeria. I. Oxford. 1925.
- 43) C. Meinhof: Grundriss einer Lautlehre der Bantusprachen. Berlin. 1910.
- 44) O. Menghin: Weltgeschichte der Steinzeit. Wien. 1931.
- 45) Ch. Monteil: Les Khassonké, Paris, 1915.
- 46) O. Peiper: Ethnographische Beobachtungen aus dem Bezirke Kilwa, Deutsch Ostafrika. Baessler-Archiv X (1926). S. 16—36.
- 47) Le Dr. Poutrin: Notes Ethnographiques sur les Populations M'baka du Congo Français. „L'Anthropologie“ XXI, Paris, 1910. S. 35—54.
- 48) R. F. Rakowski: On a Collection of Neolithic Axes and Celts from the Welle Basin, Belgian Congo. Journ. of the Royal Anthropol. Inst. of Great Britain and Ireland. LI. London. 1921. S. 154—164.
- 49) F. Ratzel: Völkerkunde I. Lpz. 1885.
- 50) O. Reche: Zur Ethnographie des abflusslosen Gebietes Deutsch-Ostafrikas. Hamburg. 1914. (Abhandlungen des Hamburgischen Kolonialinstituts. Bd. XVII).
- 51) H. Rehse: Kiziba. Stuttgart. 1910.
- 52) J. Roscoe: The Baganda. London. 1911.
- 53) E. von Rosen: Träsk-Folket. Stockholm. 1916.
- 54) P. Schebesta: Prähistorische Völker in Belgisch-Kongo. „Anthropos“ XXVII (1932). S. 947 f.
- 55) W. Schmidt & W. Koppers: Völker und Kulturen. I. Regensburg. 1924.
- 56) C. G. Seligman: Egypt and Negro Africa. London. 1934. (The Frazer Lecture for 1933).
- 57) F. Stuhlmann: Mit Emin Pascha ins Herz von Afrika. Berlin. 1894.
- 58) Samme: Handwerk und Industrie in Ostafrika. Hamburg. 1910. (Abh. des Hamburgischen Kolonialinstituts Bd. I).
- 59) P. Amaury Talbot: The peoples of southern Nigeria. III. London. 1926.
- 60) G. Tessmann: Die Pangwe. Berl. Lpz. 1913.
- 61) G. Tessmann: Die Bubi auf Fernando Poo. Hagen i W. und Darmstadt. 1923. (Kulturen der Erde. Bd. XIX).
- 62) E. Torday: The Influence of the Kingdom of Kongo on Central Africa. „Africa“ I. London. 1928. S. 157—169.
- 63) J. K. Tuckey: Narrative of an Expedition to explore the river Zaire usually called Congo in South Africa in 1816 under the direction of Captain J. K. Tuckey. London. 1818.
- 64) M. Vahl og G. Hatt: Jorden og Menneskelivet. I-IV. Kbhvn. 1922-27.
- 65) H. Vanderyst: Essai de classification des principaux systèmes de culture pratiqués en Afrique occidentale, „Congo“. 1922. II. S. 329—348.
- 66) E. Viaene et F. Bernard: Contribution à l'Ethnologie congolaise. Essai de Classification des Peuplades et Étude étymologique de leurs Noms. „Anthropos“ V (1910). S. 1027—1057.
- 67) A. Werner: The Natives of British Central Africa. London. 1906. (Serien: The Native Races of the Brit. Emp.).
- 68) K. Weule: Völkerwanderungen in Afrika. Peterm. Mitt. 1914. II. S. 122 ff.
- 69) H. Wissmann m. fl.: Im Inneren Afrikas. Lpz. 1888.